

Knoz, Tomáš

Přerov : Žerotínská rodová kontinuita

In: Knoz, Tomáš. *Državy Karla Staršího ze Žerotína po Bílé hoře : osoby, příběhy, struktury*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2001, pp. [167]-217

ISBN 8086488039 (Matice moravská)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123219>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PŘEROV

**ŽEROTÍNSKÁ RODOVÁ
KONTINUITA**

Karel st. ze Žerotína a přerovské panství

Přerovské panství se svoji vnitřní strukturou od ostatních dominií Karla st. ze Žerotína značně odlišuje. Náměšť, Třebíč i Brandýs jsou teritoriálně poměrně rozlehlé statky, které se ekonomicky opírají o tradiční zemědělskou výrobu, rozdělenou na rustikál a dominikál. Městská ekonomika rezidenčního města, s výjimkou Třebíče, hrála relativně omezenou roli.¹ V případě přerovského panství šlo naopak o převážně městské dominium. Jeho zemědělské zázemí nebylo příliš velké. Mimoto byl Přerov významným městem již hluboko ve středověku, a to dokonce městem královským. Po proměně na město poddanské proto musely všechny po sobě jdoucí vrchnosti, včetně Karla st. ze Žerotína, respektovat starobylá privilegia přerovských měšťanů.²

Karel st. ze Žerotína získal přerovské panství po smrti svého příbuzného, někdejšího moravského zemského hejtmana Fridricha ze Žerotína, roku 1598. Fridrich náležel na sklonku 16. století k nejbohatším moravským magnátům. Ke svým synovcům z náměštské větve rodu jej poutal vřelý vztah. Po smrti Jana st. ze Žerotína se totiž oženil s pozůstalou vdovou Veronikou ze Žerotína a stal se tak nevlastním otcem Jana Diviše. Blízko měl i ke Karlu staršímu, který jej následoval v politické kariéře. Není proto divu, že oba bratři po Fridrichově smrti dědili: Jan Diviš ze Žerotína získal bohaté židlochovické panství a Karel st. ze Žerotína prestižní panství přerovské.³

Přerovské panství zahrnovalo na přelomu 16. a 17. století pouze několik venkovských a předměstských osad. Hospodářsky nejdůleži-

(1) S výjimkou Třebíče, než ovšem náležela Žerotínově manželce Kateřině z Valdštejna, se vlastně ve všech případech jednalo pouze o městečka, jejichž hospodářský a společenský statut byl přímo odvislý od vůle a možnosti vrchnosti. O typologii rezidenčních měst VOREL, P.: *Poddanská rezidenční města v českých zemích (K typologii měst předbělohorské doby)*. In: KOKOJANOVÁ, M. (ED): *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*. Prostějov 1997, s. 46.

(2) HOSÁK, L. - DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. I. Přerov 1970, s. 127-182. Roku 1457 bylo město zapsáno Janovi z Cimburka. Od roku 1475 je drželi Pernštejnové. K nejstarším dějinám Přerova naposledy LAPÁČEK, J.: *Otazníky nad počátky města Přerova*. In: Sborník okresního archivu Přerov. Přerov 1999, s. 9-42. V obecnější rovině v poslední době o rezidenčních městech VOREL, P.: *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.-17. století*. Pardubice 2001. Zařazení Přerova do kontextu vrchnostenských rezidencí především s. 166.

(3) V základní dimenzi popsal rodinné a majetkové poměry Žerotinů ODLOŽILÍK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1564-1636*. Praha 1936, s. 13-24. V tomto kontextu také postavení přerovského panství v rámci žerotínských držav.

tější z nich bylo Předmostí u Přerova, kde se nacházel výnosný vrchnostenský poplužní dvůr. Dále k dominiu náležely vesnice Beňov, Kozlovice a Popovice. Tak tomu bylo již za panování Jana z Pernštejna.⁴ Z perňštejnského zápisu v moravských zemských deskách ve prospěch Fridricha ze Žerotína zároveň vyplývá, že různé pravidelné platební a robotní povinnosti vůči Přerovu měli i „cizopanští“ obyvatelé řady dalších vesnic v okolí. Projevovala se tak někdejší hegemonie města Přerova v oblasti.⁵

Město Přerov bylo sice během středověku a raného novověku několikrát zastaveno, přesto si ale zachovalo některá práva města zeměpanského. Během staletí dostalo od českých králů celou řadu privilegií, která z něj dělala jedno z nejdůležitějších hospodářských i společenských center v zemi. K úpadku nedošlo, ani když město v druhé polovině 15. století získali šlechtičtí držitelé: Tovačovští z Cimburka, Kostkové z Postupic a Pernštejnové. Vilém z Pernštejna i jeho syn Jan patřili ve své době k nejvýznamnějším a nejbohatším velmožům v zemi. Osobní autoritou se prakticky rovnali zeměpánům. Přerovskému měšťanstvu za jejich vlády četná privilegia a výsady přibyly.⁶

S ohledem na právní tradice se ještě za Žerotínů přerovští měšťané při každé vhodné příležitosti odvolávali na svá „starobylá práva a svobody“. Pernštejnové ani Žerotínové se nesnažili bezdůvodně zasahovat do pravomocí městské samosprávy. Městská rada měla právo i politickou moc, aby k vrchnostenským řádům podle vlastního uvážení a momentální situace ve městě přidávala vlastní artikuly.

(4) MATĚJEK, F. (ED.): *Moravské zemské desky. 1567-1642. III. Kraj olomoucký*, Praha 1953, s. 316.

(5) Šlo o vesnice Pavlovice, Rostovice, Zahnašovice, Dobříce, Prusy, Raclavičky (dříve Raclavice u Rosic), Domaželice, Tučín, Sušice, Kyselovice, Vilkoš, Kanovsko, Lišná, Bezuchov, Prusinovice, Nahošovice, Čechy, Želatovice, Újezdec u Přerova, Bochoř, Lýsky, Hradčany, Dluhonice, Malé Prosenice.

(6) O epoše Pernštejnů na Přerově HOSÁK, L. - DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova. I. Přerov 1970*, s. 171-174. Podle autora příslušné kapitoly, Miloše Kouřila, se tak Přerov dostal do rukou jednoho z největších feudálů a podnikatelů, jenž byl zároveň moudrým politikem a hospodářem. Vilém z Pernštejna vydal Přerovu řadu výhod a privilegií, podporoval řemesla, zakládal rybníky. Město sice přestalo být královské, ale stále bohatlo. Podle Kouřila jde vůbec o nejslavnější epochu v dějinách Přerova. O osobnosti Viléma z Pernštejna VÁLKA, J.: „*Politická závěť*“ *Viléma z Pernštejna (1520-1521). Příspěvek k dějinám českého politického myšlení v době jagellonské*. ČMM, 90, 1971, s. 63-72; VÁLKA, J.: *Politika a nádkonfesi křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*. In: *Pernštejnové v českých dějinách*. Pardubice 1994, s. 173-183. O pozici královských měst na Moravě v 16. století MAREK, J.: *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*. Praha 1965; MAREK, J.: *Městská síť na Moravě v 15. a 16. století (Studie o moravské společnosti v době jagellonské)*. ČMM, 90, 1971, s. 281-303.

Vrchnostenský hejtman-úředník zastupoval zájmy vrchnosti v hospodářské sféře, a to častěji ve vztahu k vrchnostenským dvorům na panství nežli vůči přerovským měšťanům.⁷ Dlouholetý vrchnostenský úředník na přerovském panství Mikuláš Pitruše byl přerovským měšťanem, a dokonce zastupoval město při jednáních s Karlem starším o dědictví po Fridrichovi ze Žerotína.⁸ Poměr mezi městskou radou a vrchnostenským úřadem v Přerově dokumentuje i pravomoc měšťanů volit nižší městské policejní úředníky, „*hejtmany*“, kteří podléhali rychtáři a měli ve městě předcházet kriminalitě.⁹

I přes zvláštní pravomoci města uplatňovali Pernštejnové i Žerotínové vůči přerovské obci veškerá svá vrchnostenská práva. Vydávali městským úředníkům své instrukce, ovlivňovali soudní rozhodování městské rady, kontrolovali účetní knihy radnice, vydávali měšťanům napomenutí, měli-li dojem, že jsou porušovány právní normy. Vrchnosti bezprostředně podléhali všichni městští úředníci, bez ohledu na to, že byli voleni městskou radou. Porušil-li právní normu řadový měšťan, musel zaplatit pokutu obci, popř. rychtáři. Porušil-li právo rychtář, koňšel nebo purkmistr, musel pokutu zaplatit vrchnosti a od ní byl také „*bez milosti trestán*“. S ohledem na „*starobylost*“ přerovského práva musela vést vrchnost s měšťany určitou formu právního dialogu.¹⁰

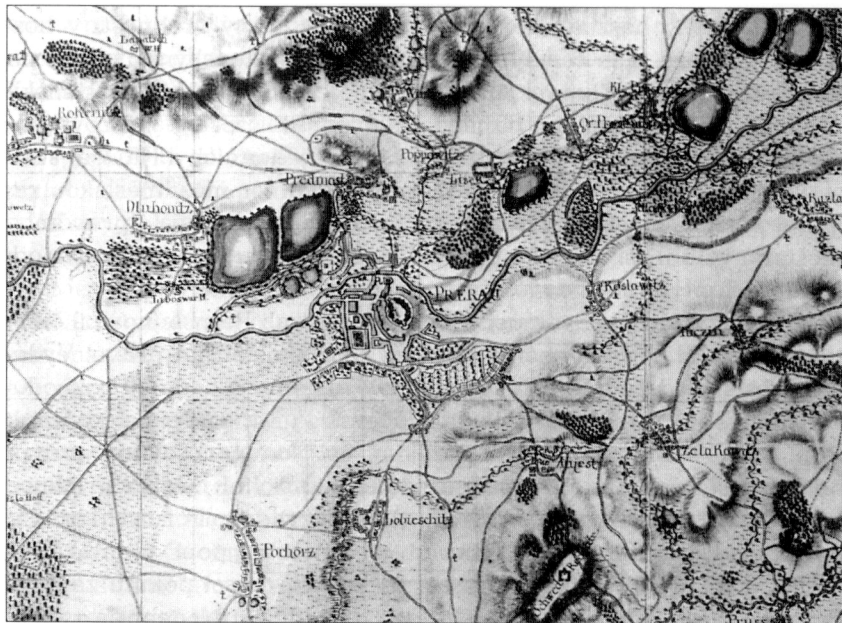
V období před rokem 1618 se zdálo, že vztah mezi Karlem st. ze Žerotína a přerovskými měšťany nebudou narušovat závažnější konflikty. Žerotín dosti často pobýval na nedalekých Dřevohosticích a kolem roku 1610 dokonce přestavoval přerovský pernstejnský zámek. Žerotínova patrimoniální politika vzbuzuje dojem, že měl úmysl ekonomicky

(7) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Artikuly a zápisy, fol. 127-128.

(8) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Smlouva mezi JMVUPP Fridrichem starším ze Žerotína a zmocněnými od auřadu a obce přerovské strany postupování statku přerovského, fol. 119-120. Pitruše vedl jednání s Fridrichem ze Žerotína 12. října 1597 v Židlochovicích spolu s dalšími měšťany: Michalem Markem, Pavlem Vaňkem, Tomášem Solníkem, Janem Bílých, Janem Opařenským, Martinem Maršálkem, Janem Aulovským.

(9) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Zřízení hejtmanské města Přerova, fol. 130-130v.

(10) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Řád rady města Přerova, fol. 127-128, Zřízení Jeho Milosti Páně a některé artikule obecní sněšené, fol. 128. Rozbor vztahu mezi vrchností a měšťany různých typů rezidenčních měst NEUDERTOVÁ, M.: *Dvě lobkovické rezidence na sklonku 16. století*. In: KOKOJANOVÁ, M. (ED.): *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (18.-18. století)*. Prostějov 1997, s. 149-165.

Přerovské panství podle josefského vojenského mapování (SOA Praha)

se opírat o jihomoravská dominia a Přerov užívat jako reprezentativní rezidenci. Karel st. ze Žerotína během prvních dvou desetiletí 17. století na Přerov pravidelně přijížděl. Osobně i prostřednictvím svých úředníků dohlížel na městské hospodaření i na vztahy mezi měšťany. Město Přerov vnímal jako kulturní, resp. náboženské centrum, silně podporoval zdejší sbor Jednoty bratrské. Přerov se měl stát podobným místem, jakým byly pro předchozí generaci Ivančice na panství pánů z Lipé.¹¹ Žerotín proto do Přerova pozval celou řadu bratrských kněží na čele se Zacharyášem Aristonem, Janem Laneciem a posléze i Janem Amosem Komenským. Karlovi st. ze Žerotína se ovšem zcela nepodařilo zmiňovaný cíl naplnit, jednak kvůli rozporům uvnitř samotné přerovské obce, jednak kvůli obecně narůstajícímu společenskému napětí.¹²

(11) HOSÁK, L. – DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. I. Přerov 1970, s. 265–290.

(12) O tom LEVÝ, F.: *Přerovská Česko-Bratrská církev*. Přerov 1909; ZAPLETAL, F.: *Přerov v minulosti*. Ročenka Městského musea v Přerově, 1936, s. 32–33. HREJSA, F.: *Sborové Jednoty bratrské*. Praha 1939.

V době, kdy Karel st. ze Žerotína přebíral držbu přerovského panství, bylo samotné město Přerov složité strukturovaným celkem. Prameny informují o častých sporech mezi měšťany Horního a Dolního města. Obzvláště obyvatelé Dolního města se cítili být znevýhodněni a později v dobách válek dokonce bezprostředně ohroženi. Kvůli jakémukoliv rozhodnutí či ustanovení se museli sejít zástupci obou přerovských obcí. Podobně se projevovaly rozpory také mezi různými náboženskými komunitami, jakož i vzájemně si konkurujícími cechy.

Základní právní rámec byl Přerovu dán ještě před příchodem Karla st. ze Žerotína. V Pamětní knize města Přerova, uložené ve Sbirce rukopisů v Moravském zemském archivu, je zachycena série vrchnostenských řádů vydaných jednotlivým funkcionářům městské samosprávy.¹³ Ze slov vrchnostenského zákoníku je dobře patrná mentalita vztahu mezi vrchností a přerovskými měšťany. Na čele městské samosprávy stál purkmistr, který se opíral o radu konšelů. Purkmistru podléhal také rychtář, vykonávající úkony policejní služby. Rychtář měl k ruce „*hejtmany*“, kteří měli za úkol kontrolovat stav komínů, zajišťovat bezpečnost v ulicích apod. Nejnižší složkou tohoto systému byli „*desátníci*“, podřízeni hejtmanům.¹⁴

Purkmistr stál na vrcholu pyramidy městské hierarchie. Na něj, popř. na rychtáře, se obraceli měšťané se svými spory, ať šlo o majtkové, civilní či trestní záležitosti. Městským úředníkům upravovaly jejich působení vrchnostenské normy „*shora*“. V oblasti legislativy z nich činily svého druhu úředníky panské. Samosprávnost se uplatňovala v oblasti jurisdikce a správy. Vrchnost městským orgánům vymezila jejich práva a povinnosti a přesně určila i jejich činnost v konkrétních případech. Do sporů samotných ale zpravidla nezahovala. Z vrchnostenského řádu je dokonce patrná tendence přenést

(13) Řády nejsou datovány a některými autory jsou kladeny do doby panování Karla st. ze Žerotína. V každém případě se jednalo o kontinuální vrchnostenskou politiku vůči městu. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Řád města Přerova, fol. 127–128. V řádu jsou určeny povinnosti představitelů městské správy.

(14) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Artikuly a zápisy, fol. 127–131v. Řád města Přerova začíná preambuli „*Poněvadž každé město potřebuje toho, aby v něm správa a řádové křesťanství držání, a spravedlnost povinná ku Pánu Bohu a od jedněch lidí k druhým uchovávána byla, i pro konání a ostříhání toho, mají v každé obci k tomu osoby hodné, nepodezřelé, ale dobra pamětné, bázeň boží mající, vyvolování a ustavování bejtli, jako purkmistři, rychtář, konšelé, jež slovy starší, a rada města. Ti pak k tomu zvolení, mají na to mysliti, a v tom tak držeti, že sou ač skrze lidi a rozum lidskej, avšak vůli boží v ten úřad povolání, protož každá osoba nemá sobě úřadu na něj vloženého, lehce vážiti, ale jej za vůli boží přijíti, a ctným chováním ozdobiti...*“

některé z povinností, jež za normálních okolností na venkovských dominiích vykonával vrchnostenský úřad, na městskou radu. Měšťané byli zavázáni obracet se na své „starší“, jimž byli bezprostředně podřízeni. Pouze pokud se provinili sami měšťtí představitelé nebo pokud zanedbali své povinnosti, spadali pod pravomoc vrchnostenské jurisdikce.¹⁵

Rozdělení pravomocí neznamenal, že by se Žerotinové na své přerovské poddané obraceli pouze prostřednictvím purkmistra a městské rady. Mezi vrchností a měšťany byl dostatek přímých kontaktů, zjevný i v textu tří současně vydaných vrchnostenských řádů. První z nich byl adresován purkmistru a městské radě, druhý přerovské obci a třetí byl určen nově ustaveným funkcím policejních hejtmanů a desátníků. Především v řádu pro přerovskou obec jsou obsaženy některé momenty přímého právního vztahu mezi vrchností a řadovými měšťany. Dobový název souboru právních norem zní „*Zřízení Jeho Milosti Páně či některé artykule obecní snešené*“ a zavazují se jím „*všichni obyvatelé přerovští*“.¹⁶ V úvodní části jsou obsaženy články vydané přímo vrchností. Následují artikuly, přidávané městskou radou. Řád oslovuje obyvatele přímo, nikoliv prostřednictvím úředníka nebo samosprávných orgánů. Těm jsou ale měšťané odpovědni při porušení norem.¹⁷

Karel st. ze Žerotína převzal přerovský právní model po Fridrichovi ze Žerotína a po etapách jej dopracovával. Zásadní akt v tomto směru představovalo Fridrichovo poručení ve prospěch Karla staršího. Testament po formální i obsahové stránce nikterak nevybočoval z normálního stavu. Doprovázely jej další dva dokumenty z pera Fridricha ze Žerotína. Prvním z nich byla smlouva, kterou Fridrich

(15) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Řád města Přerova, fol. 127–127v. Zásadní informace na toto téma přinesl WINTER, Z.: *Kulturní obraz českých měst*. I, II. Praha 1890–1892. Největší kvantum analogických vrchnostenských městských řádů vydal KALOUSEK, J.: *Řády selské a instrukce hospodářské*. Archiv český, 22, Praha 1907. Částečné zpracování problému KNOZ, T.: *Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy*. ČMM, 111, 1992, s. 31–52.

(16) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Zřízení přerovské, fol. 128. Preambule: „*Podle rozkazu Jeho Milosti Pána takto se zachovati mají všickni obyvatelé přerovští: Nejprve k starším svým, k purkmistru a konšelům, aby se pečlivě měli, jako na dobré a poctivé lidi sluší, pakliby kdo jakou nepoctivost proti jim ukazoval, lehkost a neposlušnost, ten každý aby trestán byl podle zásluhy buď na statku neb na životě.*“

(17) O způsobu oslovování ve vrchnostenských rádech a adresování normativních aktů KNOZ, T.: *Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy*. ČMM, 111, 1992, s. 31–52.

podepsal s „*vyslanými zmocněnci od auřadu a obce přerovské*“.¹⁸ Žerotín se v ní vracel k pernštejnským privilegiím. Se zástupci města domlouval podmínky, za nichž mohl panství převést do rukou nového držitele. Tato skutečnost již sama o sobě svědčí o tom, že ve vztahu mezi vrchností a přerovskými poddanými byla obsažena i určitá forma rovnocenného partnerství.¹⁹ Pamětní kniha Přerova obsahuje i potvrzení obdarování Přerova. Otevřeně je zde stanoveno, že Fridrich ze Žerotína musí případný převod panství oznámit městské radě celého čtvrt roku předem. Vrchnost měla možnost „vybrat si“, chce-li prodat celé panství, anebo zvlášť město a zvlášť vesnice. Dokonce se může zdát, že to byli měšťané, kdo určoval podmínky převodu; opětně byla připomenuta jejich privilegia a svobody, poskytnuté českými králi i Janem z Pernštejna.²⁰

Na základě předchozího textu by se mohlo zdát, že Žerotínové do poměrů ve městě Přerově příliš nezasahovali a ponechávali městským orgánům široké pravomoci. Pokud, tak spíše obecně formulovanými napomenutími, jež se pohybovala na hranici mezi právně a morálně zavazujícím textem. Ve skutečnosti začal Karel st. ze Žerotína pracovat na modifikaci právních poměrů na dominiu ihned po svém nástupu k moci v Přerově. Garantem rovnováhy ve vztazích mezi vrchností a městem se měl stát přerovský měšťan Mikuláš Pitruše, jenž byl jmenován přerovským vrchnostenským úředníkem. Do budoucna se měl dokonce stát jedním z nejvěrnějších a nejspolehlivějších žerotínských úředníků. Pitruše dokázal dokonale lavírovat mezi zájmy vrchnosti a zájmy města, a to i ve velmi vyhraněných otázkách.²¹

(18) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Smlouva mezi Fridrichem ze Žerotína a měšťany, fol. 119-120.

(19) Smlouva se týká starých dluhů, pocházejících ještě z pernštejnských časů. Přerovští se přihlašují k poddanství Fridrichu ze Žerotína, zároveň se cítí být pod jeho ochranou. Fridrich jim má pomoci vymáhat dluhy. Dále se jedná o kostely či o sirotky ve městě. Kdo z měšťanů se nechová vůči vrchnosti dobře, má být připraven o grunt. Ten má být potom osazen věrným poddaným.

(20) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, „*Potvrzení obdarování všech od JMVUPP Fridricha staršího ze Žerotína a že dotčených přerovských bez vědomí jejich žádnému prodati ani vyfremarčiti neráčí, ale čtvrt léta před tím věděti dáti ráčí*“, fol. 120-122.

(21) Před Pitrušem jsou uváděni jako správci přerovského panství Jan Sak z Bohuňovic a Jan Volf Meziříčský z Kozlova. Mikuláš Pitruše byl podle Miloše Kouřila v úzkém kontaktu také s Janem Amosem Komenským. HOSÁK, L. - DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. I. Přerov 1970, s. 239. Mikuláš Pitruše byl v některých žerotínských materiálech dokonce označován za přerovského purkmistra, v žerotínské službě měl na starosti i takové záležitosti, jako byla přestavba přerovského zámku nebo správa

Když Karel st. ze Žerotína po převzetí panství potvrzoval veškerá privilegia svých předchůdců, snažil se vnést do vztahů s rezidenčním městem pevný řád. Provedl přísnou kontrolu všech městských i skupinových práv. Razantně zasáhl proti přerovské židovské obci, jež údajně svá práva opírala o listinná falza.²² V tomto trendu pokračoval i vydáním další skupiny artikulů, datovaných do roku 1603, v níž přesně vymezil postavení sirotků a vdov na panství. Purkmistru a konšelům byly ve vztahu k těmto „elitním“ poddanským skupinám vyhrazeny povinnosti, nikoli však práva. Snad proto reagovali městští úředníci poněkud podrážděně a vymlouvali se na celou řadu technických problémů, např. při opětovné kontrole platnosti všech podepsaných smluv, kterou měl provádět rychtář.²³

Na počátku 17. století provedl Žerotín také kontrolu „počtových cedulí“. Vydal měšťanům napomenutí za nesrovnalosti v účetnictví. Žádal, aby mu předložili veškeré dokumenty, jež chtěl vzájemně porovnat.²⁴ Měl za to, že se ve městě dějí různé „neřády“, kvůli nimž předchozím vrchnostem i jemu samotnému vznikaly nemalé obtíže. Znovu se projevil rozpor mezi zvyklostmi zažitými v přerovském městském prostředí a poněkud odlišnou praxí na šlechtických ven-

poddaných. BRANDL, V. (ED.): *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým*. II. Brno 1871, s. 384. III. Brno 1872, s. 78, 98, 116.

(22) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, List Karla st. ze Žerotína o rozepři mezi měšťany, fol. 117v-118. Spor byl tehdy vyprovokován nejasnostmi mezi měšťany Horního a Dolního města o rovnost v šenku. Žerotín odkazoval na předchozí privilegia Viléma z Pernštejna. Ve stejné době ostatně několik zeměpanských a perněstejnských privilegií potvrdil. Hovoří o své benevolenci vůči měšťanům a širokých svobodách a o neobyčejném stupni samosprávy: „... Poněvadž vám tu vůli pouštím a tu svobodu dávám, kteréž žádné panské město v Moravě nemá, abyste sami svoji správcové byli a žádného auředníka nad sebou vystaveného neměli, v té toliko naději o vás, že povinnosti své před očima a na mysl máte, hleděti té mé lásky a dobrodlni toho, tak užívatí, abych já přinucen nebyl vám někoho představití, který by zblízka pozor na vás maje od vás jako za druhého pána držán býti musel...“

(23) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 135-135v. Žerotín se cítil být nucen vydat napomenutí a artikuly, vyvolané „neřády“ ve městě. Týkaly se sirotčích peněz, dodržování smluv, rovného přístupu ke vzdělání v městských školách, lichvy a následného pustnutí některých gruntů, plateb cisařských daní, prodeje poztravin. Při dalším jednání odmítl Žerotín argumenty měšťanů, podle nichž by bylo překontrolování všech smluv purkmistrem technicky neproveditelné.

(24) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, Napomenutí JMP při přehlednutí počtových cedulí, fol. 136-136v. Žerotín žádá, aby mu byly předloženy všechny dokumenty, neboť je chce vzájemně porovnat. Kontrolu počtů, již měl provádět Jindřich Blekta z Útěchovic na Kyselovicích, úředník na Tovačové, provázela i výměna staré a nové městské rady. BRANDL, V. (ED.): *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým*. II. Brno 1871, s. 288, 318.

kovských alodech. Žerotínovi se zdálo, že někteří měšťané ze svého obchodu neoprávněně bohatnou na úkor venkovských poddaných, či dokonce na úkor vrchnosti. Podle Žerotínova názoru se lichvy dopouštěli stejně tak křesťanští obchodníci, jako Židé.²⁵ Proto byly nově formulovány některé pravomoci městské rady, např. rozhodování o prodeji potravin či pomoc venkovským poddaným ze strany města. Žerotín tak chtěl zastavit postupné pustnutí předměstských a venkovských částí dominia.²⁶

Ihned po smrti Fridricha ze Žerotína a po převzetí přerovského panství Karlem starším byla navázána mezi novým pánem a přerovskými vrchnostenskými i městskými úředníky, jakož i mezi jednotlivými měšťany, intenzivní korespondence. Zahrnovala celou řadu témat. Řešila vztah mezi vrchností a poddanými, popř. mezi poddanými navzájem. V první řadě se Karel starší rozhodl naplnit některé závazky, které vyplývaly ze závěti jeho předchůdce, např. vyplacení peněz z jeho dědictví přerovskému městskému špitálu. Navázání kontaktu a jednání s městským úřadem zabírá v Žerotínově korespondenci s Přerovem před rokem 1620 patrně nejvíce prostoru. Karel starší musel nejdříve vyjasnit hierarchické i finanční vztahy. Zjistil například, že městský úřad s velkou oblibou převáděl vrchnostenské platy do vlastní pokladny. Součástí Žerotínovy snahy o upevnění přerovské správy bylo i umístění dlouholetého žerotínského služebníka Jana Volfa Meziříčského z Kozlova v hofmistrovském úřadu na Přerově. Patřilo sem i zapůjčení písaře Arkleba Prusinovského z Vického pro výše zmiňované „sepsání počtů“ přerovským úřadem či propuštění staré městské rady a „obnovení úřadu“ prostřednictvím Jindřicha Blekty z Útěchovic. Nezanedbatelné místo zaujal Karel st. ze Žerotína hned od počátku své držby Přerova při jeho ochraně v době válečného ohrožení.²⁷

Velmi častým tématem korespondence mezi Žerotínem a přerovskými radními bylo řešení suplik jednotlivých přerovských poddaných. Přímo ukázkovými listy tohoto typu jsou Žerotínovy dopisy

(25) Podobné problémy ovšem Žerotín zažíval také na svých ostatních statcích, včetně náměšťského panství. Zpravidla se je snažil řešit s určitou tolerancí. O tom KNOZ, T.: *Poddaný v korespondenci Jana Diviše z Žerotína z let 1600–1614*. Z kralické tvrze, 18, 1991–1992, s. 71–77.

(26) HOSÁK, L. – DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. I. Přerov 1970, s. 140–141.

(27) BRANDL, V. (ED.): *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým*. II. Brno 1871, s. 253, 318. O Volfu Meziříčském také KNOZ, T.: *Dvůr a rezidence Karla staršího ze Žerotína*. Opera historica – Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis. 7, 1999, s. 416. Základní informace o Jindřichu Blektovi z Útěchovic PILNÁČEK, J.: *Staromoravští rodové*. Reprint Brno 1972, s. 292.

městské radě z 18. ledna a z 5. února 1605, v nichž je řešena suplika Kateřiny Střevičkové, suplika Jana Ocásků ve věci jeho dluhů, suplika Ondřeje Zycha proti rychtáři Matěji Hyškovi, spor téhož rychtáře s Martinem Jonatou a s Mikulášem Ležátkou. Některé z uvedených případů byly v žerotínské korespondenci řešeny opakovaně. Podobných sporů ovšem musel Karel st. ze Žerotína řešit celou řadu, mezi zajímavější z nich náležel třeba spor mezi starým a novým rychtářem nebo spor mezi přerovskými měšťany a Karlovými venkovskými poddanými z Předmostí.²⁸ Karel st. ze Žerotína byl vyhledáván a žádán o ochranu i ve velmi složitých situacích, do nichž se jeho přerovští poddaní dostávali. V srpnu 1605 se na něj obrátil Jiřík Čermák, který byl v Novém Městě Pražském zatčen a uvržen do šatlavy. Tvrdil, že se tak stalo neprávem a že Žerotín jako přerovská vrchnost má povinnost se jej ujmout a vysvobodit ho odtud. Ochrana jednotlivých poddaných se posléze stala jedním z nejtypičtějších typů komunikace mezi Karlem starším a obyvateli přerovského panství.²⁹

Přerovské panství mezi povstáním a Obnověným zřízením

Stav z přelomu století přetrvával na přerovském panství bez závažnějších změn až do vypuknutí stavovského povstání. Samozřejmě, že mezitím došlo k určitým korekcím ve vztahu Karla st. ze Žerotína k městu. Naposledy, když od uherské hranice začali žerotínská východomoravská panství ohrožovat Bočkajovi hajduci, nebo když se Karel starší v letech 1608–1612 rozhodl přestavět pernštejnský zámek na Horním náměstí a učinit z něj velkolepé renesanční sídlo hodné moravského zemského hejtmána.³⁰ Ke skutečné změně v postavení

(28) BRANDL, V. (ED.): *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým*. II. Brno 1871, s. 292–294, 301–303, o sporu mezi Přerovany a Předmostskými s. 349.

(29) BRANDL, V. (ED.): *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým*. II. Brno 1871, s. 446.

(30) O Přerovu za vpádu Bočkajovců HOSÁK, L. – DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. I. Přerov 1970, s. 235–236. Přestavba zámku v Přerově je obvykle kladena přibližně do let 1609–1612. O tom v kontextu dalších Žerotínových stavebních počínů KNOZ, T.: *Karel st. ze Žerotína. Stavebník a jeho stavitelé*. Cour d'honneur. Hrady, zámky, paláce. 1. 1998, s. 19–22. K 5. květnu 1612 je v žerotínské korespondenci zaznamenána zpráva, podle níž na zámku v Přerově právě pracovali tesaři a zedníci, pro něž Karel st. ze

přerovského dominia v kontextu Žerotínových držav ovšem došlo až na prahu politické krize roku 1618. Karel st. ze Žerotína se tehdy rozhodl prodat dřevohostické panství Janu st. Skrbenskému z Hříště. To znamenalo, že se Přerov stal jedinou rezidencí Žerotína v této části země a že se tedy změnila celá struktura žerotínských statků. Na jednu stranu by bylo možno prodej Dřevohostic interpretovat jako oslabení Karlova zájmu o střední a východní Moravu a preferování jihomoravských dominií, kde jen několik měsíců předtím získal po zemřelém bratrovi Janu Divišovi náměšťské panství. Na druhou stranu by bylo možno předpokládat, že se Žerotínův zájem napříště soustředí na Přerov. Žerotín ovšem roku 1618 na vyklizení pozic ze střední Moravy nepomýšlel. Svědčí o tom skutečnost, že si v prodejní smlouvě vymínil připojení vesnice Tučín, dosud náležející k dřevohostickému panství, včetně několika dřevohostických poddaných, k přerovskému dominiu.³¹

Období 1618–1628 je v Hosákových „*Dějtnách města Přerova*“ popsáno s velkou přesností. Autor této kapitoly František Dostál využil především „*Pamětní knihu města Přerova*“ a fragmenty žerotínské korespondence.³² Zaměřil se na dějiny třicetileté války na Přerovsku a s nimi související valašské povstání, tažení Uhrů a Dánů.³³ Trvalý pocit ohrožení určoval nejen novou podobu vztahů mezi přerovskými měšťany a jejich vrchností, ale i celkovou hospodářskou pozici městského obchodu a řemesel; a stejně tak žerotínské dvorové hospodářství. Určoval také společenskou, náboženskou a kulturní mentalitu města.³⁴ Ta byla založena na rozkvětu zdejší bratrské obce i luterské farnosti, židovského města a především bratrské školy. Dostálův text je proto především výpovědí o ztrátách a úpadku.³⁵

Žerotína opatroval peníze. BRANDL, V. (ED.): *Spsy Karla staršihho ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým*. III. Brno 1872, s. 78–79.

(31) Opis rodinné smlouvy o židlochovickém panství mj. MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, kart. 132, č. 392, nefoliováno. O průběhu a různých záměrech Žerotínů při prodeji Židlochovic i Dřevohostic v letech 1616–1618 spekuluje JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 145–152.

(32) V případě žerotínské korespondence byly vzaty v úvahu především vydané dopisy a některé listy, které jsou součástí kopiáře z let 1621–1622. HRUBÝ, F.: *Moravské korespondence a akta*. I, II. Brno 1934–1937. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755.

(33) HOSÁK, L. – DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 7–39. Autorem kapitoly je František Dostál.

(34) O tom v obecné rovině DELUMEAU, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století*. Praha 1997.

(35) HOSÁK, L. – DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 11–18.

O síle strachu a vojenského nebezpečí informuje i zachovaná korespondence. V daném okamžiku stoupla úloha vrchnostenského úředníka, který překročil dosavadní působení správce velkostatku a stal se zprostředkovatelem mezi vrchností a měšťany. Mikuláš Pitruše si v tomto ohledu vedl nebývale aktivně. Jistě proto, že byl sám přerovským měšťanem. Jeho nástupce od roku 1622, Jiřík Tučinský, již ani zdaleka tak všeobecné důvěry nepožíval. Nedosahoval ani Pitrušovy osobní prestiže, rozhledu a snad ani inteligence. Přesto mu ale nelze vytknout, že by se nesnažil navázat na politiku svého předchůdce.³⁶

První vážné nebezpečí se v Přerově projevovalo na počátku roku 1621. František Dostál upozorňuje na skutečnost, že se Přerov tehdy nacházel „na okraji neklidné a boji naplněné oblasti“, mající jádro na vzbouřeném Valašsku.³⁷ Žerotín nemohl kalkulovat ani se vzdáleností, jež jeho državu po prodeji Dřevohostic od centra povstání dělila, ani s ochranou přerovských hradeb. Měšťané se cítili být ohroženi uherským vojskem a armádou Jana Jiřího Krnovského.³⁸ František Dostál uvádí, že zvláště nekatolické obyvatelstvo vojáky krnovského vévody nadšeně vítalo.³⁹ Žerotínova korespondence však podává zcela odlišný obraz situace.

Přerov byl roku 1621 samozřejmě z naprosté většiny nekatolickým městem. Nicméně zdejší obyvatelé si byli vědomi, že jen málo záleží na tom, pod jakými prapory táhne blížící se vojsko. Tak nastala zdánlivě absurdní situace. Přerovští měšťané, kteří se po dlouhá léta holedbali svými „královskými“ právy a privilegii, náhle pochopili, že je privilegium napsané na kusu pergamenu před ničícími armádami fakticky neochrání. A tak začali svou vrchnost bombardovat desítkami dopisů s žádostmi o poskytnutí účinné vrchnostenské ochrany: právní, politické, finanční i vojenské.⁴⁰

[36] Na toto téma vedl Žerotín s Pitrušem i s Tučinským čilou korespondenci. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755.

[37] HOSÁK, L. - DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 11.

[38] O válečných událostech na východní Moravě FIALOVÁ, V. (ED.): *Kronika holešovská 1615-1645*. Holešov 1940, s. 76-99. DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962. O postojích Jana Jiřího Krnovského v poslední době FUKALA, R.: *Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích*. Opava 1997, s. 103-139.

[39] HOSÁK, L. - DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 11.

[40] Dopisy Karlu st. ze Žerotína s žádostmi o ochranu v korespondenci s Mikulášem Pitrušem MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 3-3v, 5v-6. O ochraně měšťanů ve vrchnostenských městech (jakož i venkovských částí držav) během třicetileté války na případu Valdštejnova Jičina JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 290-293. V obecnější rovině o tomtéž VÁLKA, J.: *Česká společnost 15.-18. století. II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*. Praha 1983.

V kopiáři žerotínského korespondence z let 1621–1622 se nachází celá řada dopisů, odesílaných Žerotínem na adresu přerovského úředníka Mikuláše Pitruše. Vyplývá z nich, že se Přerované značně obávali valašského a uherského vojska, jež se k městu dostalo počátkem září 1621. Ačkoliv bylo přerovské měšťanstvo převážně nekatolické, označuje vzbouřené Valachy za „nepřátelský lid“, proti němuž je nutno zasáhnout. Karel st. ze Žerotína měl s podobnou situací v Přerově zkušenost již z období Bočkajových vpádů roku 1605. Již tehdy Přerovanům doporučil, aby se opevnili v Horním městě a zemského hejtmána požádal o praporec ochranného vojska. Nyní nabídl ochranu, podobně jako Brandýským, prostřednictvím posádky Albrechta z Valdštejna. Ten jediný může podle Žerotínových slov účinně pomoci, pošle-li jim „něco lidu císařského“.⁴¹

Ještě před příchodem valdštejnské posádky stačili vzbouřenci vyrabovat a zdevastovat vesnice, jež byly součástí přerovského panství. Protože byl pobit nebo odveden dobytek, hrozilo Přerovu odříznutí od zásob potravin a postupné vyhladovění. „Vzato“ bylo i samotné město Přerov, včetně opevněného Horního města. Zachráněn byl pouze zámek, který se útočící jednotky neúspěšně pokoušely zapálit. Prý měl na jeho záchraně eminentní zásluhu sám Mikuláš Pitruše, dobře organizující obranu. Hejtmán ovšem sklídl Žerotínovu nevoli za nedůslednost při ochraně důležitých register, listin a dokumentů. Ty údajně nebyly včas a bezpečně uschovány na zámku, a proto při požáru shořely. K něčemu podobnému ostatně přibližně současně došlo i v nedalekých Dřevohosticích. Analogická událost byla vždy příčinou problémů při správě statku i jeho právní ochraně.⁴²

V listopadu 1621 byla situace Přerova opět velmi vážná. Žerotín v jednom z listů Pitrušovi psal, že se město musí uchýlit do „ochrany boží“, slíbil však i veškerou vlastní pomoc. Ta již ovšem neměla směřovat proti Valachům či Uhrům, nýbrž vůči Valdštejnovým vojákům. Během podzimu na Žerotínovu žádost a na rozkaz Albrechta z Valdštejna do města dorazil oddíl císařských rejtarů a pěšáků a usadil se v Dolním městě. Podle názoru měšťanů zde císařští vojáci řádili

(41) BRANDL, V. (ED.): *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým*. II. Brno 1871, s. 392–413, 439. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 3–3v.

(42) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Pitrušovi z 13. 10. 1621, fol. 4. Pocity obyvatel východní Moravy zachycuje v největší úplnosti edice POLÍŠENSKÝ, J. (ED.): *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XII. století*. Praha 1948. Rozbor situace v dané době MATEJEK, F.: *Morava za třicetileté války*. Praha 1992, především s. 77–115.

v nemenší míře, nežli předtím Valaši a Uhři. Jako neadekvátní se tedy ukázal Žerotínův názor, vyjádřený v předchozím dopise. Přerovský pán se v něm zamýšlel nad „nerozumností“ těch moravských měst a panství, které se zdráhaly na svou obranu císařskou posádku povolat.⁴³

Dost dobře nelze objektivně zhodnotit, nakolik císařské vojsko městu skutečně škodilo a nakolik šlo o přehnanou obavu, či dokonce uplatnění politického a hospodářského zájmu ze strany měšťanů. Samozřejmě, že každá posádka byla pro své kvartýry značnou přítěží a že dennodenně docházelo ke kriminálním deliktům. Přerované měli ale tak nahnáno, že si na Žerotínovi a Pitrušovi vymohli, aby mohli své majetky a v některých případech i sami sebe ukrýt na přerovském zámku, jehož „imunitu“ valdštejnští vojáci přece jen respektovali. Měšťané se vnutili nejen do hospodářských prostor, nýbrž dokonce i do Žerotínových pokojů. Nakonec se jim zde natolik zalíbilo, že nechtěli prostory zámku vyklidit ani dlouho po odchodu vojáků. Věc dospěla tak daleko, že Karel st. ze Žerotína dokonce musel několikrát odložit svou plánovanou cestu na Přerov, protože se zde neměl kde ubytovat.⁴⁴

Karel st. ze Žerotína dával zřetelně najevo, že není spokojen s neustále se měnícími názory svých přerovských poddaných. Přesto jim vyhověl a během několika málo dní napsal již druhý dopis Albrecht z Valdštejna. Tentokráté žádal, aby bylo vojsko z Přerova odvoláno. Když od Valdštejna nedostal uspokojivou odpověď, rozhodl se suplikovat k samotnému císaři. Se stejnou žádostí se obrátil také u kardinála Dietrichsteina. Měl zkušenost, že jedná-li „s komisaři a služebníky, ukazují si jeden na druhého, a nic nechtějí udělat“.⁴⁵

Korespondence na téma strádání města Přerova byla na sklonku roku 1621 velmi četná. Žerotín si byl vědom bity a škod, proto se

(43) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Pitrušovi z 2. 11. 1621, fol. 7-8v. Žerotín v listu vyslovuje lítost nad osudem Přerova, město se má opřít o ochranu boží. Velitelem jednotky, která se ubytovala v Dolním městě byl Maxmilián z Liechtensteina.

(44) Později Žerotín nemohl měšťany nakvartýrované na přerovský zámek dostat pryč. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 11. 8. 1621, fol. 43v-44. „...Strany hradu přerovského povolují, aby při něm což potřebí spraviti dal, a mezitím těm, kteříž tam svý věci schované mají, poručil, aby sobě je pomalu odnosili, tak abych mohl, když bych tam přítel, nějakýho pohodlí vzíti, a nemusel mezi smetím zůstávati. Avšak na žádnýho příliš tuze nenastupuj, než jak se k tomu míti budou, mně oznam...“ Jednáni o vyklizení místnosti na přerovském zámku se ale protahovala, a Žerotín proto svůj postoj postupně přístřoval.

(45) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Pitrušovi z 8. 11. 1621, fol. 8v.

přimlouval za město u nejvyšších úředníků. Snažil se Přerovským poradit, aby vojáky ve městě nesoustřeďovali na jednom místě, ale naopak se je snažili rozptýlit. Když se ovšem ani z jedné strany nedočkal vděku, došla trpělivost i jemu. V odpovědi na jednu ze stížností Pitruše a městské rady s nebyvalou razancí ukončil celou diskusi slovy, že „*kdyby Uhrů a jejich pomocníků [=Valachů a snad i některých Přerovských] nebylo, kteří se přitáhli, nebylo by potřeba žádných měst osazovati, a tudy ani vám od lidí císařských souzení trpěti*“.⁴⁶ Od poloviny prosince 1621 se již skutečně na stránkách žerotínské korespondence žádá další odpověď na přerovskou stížnost neobjevila. S koncem roku 1621 se situace v Přerově na určitou dobu poněkud uklidnila.⁴⁷

Válečné ohrožení ovšem spoluurčovalo osudy Přerova i nadále. Roku 1622, i přes přerušení bojů, zůstávalo vojsko ležet ve městě. Situace se opět zhoršila roku 1623 a neklid vydržel po několik let, ačkoliv město nebylo přímo dobýváno nebo obléháno.⁴⁸ I tak se v pramenech stále vyskytují zprávy připomínající stav z roku 1621. Jedním z takových dokumentů je suplika ze 14. srpna 1624, v níž si Přerované Václav Vrasovský a Martin Hřivnú stěžovali Karlovi st. ze Žerotína na tíži břemen, kterou pro ně představovala povinnost zásobovat potravinami rejтары ve městě.⁴⁹

* * *

Všichni autoři, kteří až doposud psali o poměrech v Přerově v první polovině 17. století, se shodují na tom, že válečné události bezprostředně ovlivnily hospodářské a společenské poměry na panství. Válečná nejistota přinesla úpadek městského hospodaření a izolaci města. Obchodníci a řemeslníci byli sužováni nejrůznějšími povinnými odvody, ale i částečnou ztrátou přirozeného odbytiště ve vesnicích přerovského panství i širšího okolí. Za takovéto situace záleželo na konkrétní ochraně a hospodářské podpoře ze strany vrchnosti. V pramenech se proto začíná stále více projevovat váha vrch-

(46) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Pitrušovi z 9. 12. 1621, fol. 12-13.

(47) Nelze však přesně určit, nakolik tomu bylo na základě odchodu či umravnění vojáků, popř. nakolik se Žerotín odmítl zabývat věcnými a oprávněnými stížnostmi přerovských měšťanů. I po uklidnění situace zůstalo v Přerově ležet vojsko. Podle některých pramenů se Žerotín i přes své rozčilení pokusil ještě několikrát intervenovat ve prospěch svých poddaných.

(48) HOSÁK, L. - DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 14-15; HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 275-276.

(49) MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Přerov, č. 422.

nostenského režijního velkostatku. Do popředí se začíná tlačit funkce vrchnostenského úředníka, jež stále více zastihuje úlohu purkmistra a rady konšelů.⁵⁰

Zachovaný fragment žerotínské hospodářské korespondence dokládá nárůst zájmu Karla staršího o fungování velkostatku. Totéž se týká i nárůstu osobní prestiže vrchnostenského úředníka Mikuláše Pitruše, popř. jeho nástupce Jiříka Tučinského. I přesto, že druhý jmenovaný se netěšil tak vysokému stupni důvěry Karla st. ze Žerotína, byl již nikoliv pouhým hospodářským správcem velkostatku, nýbrž spíše všeobecným koordinátorem chodu panství a zplnomocněným zástupcem vrchnosti na panství i ve městě. Tato proměna probíhala postupně a neodrazila se ve formální podobě právního systému přerovského panství. Správní praxe na dominiu se ale více přiblížila zvyklostem na panstvích s klasickou strukturou. Hospodářská převaha městské ekonomiky a s ní spojená právní i sociální hegemonie přerovských měšťanů byla načas omezena.⁵¹

Popisovanou restrukturalizaci hned na počátku ohrozila nemoc a smrt Mikuláše Pitruše na počátku roku 1622. Novým přerovským hejtmánem byl v květnu 1622 jmenován Jiřík Tučinský. Do Přerova dorazil v červnu téhož roku. Panství tedy bylo v dramatickém období téměř půl roku bez řádné správy. Z textu Žerotínova dopisu ze 13. června 1622 vyplývá, že byl na základě jeho rozkazu vrchnostenskému úřadu podřízen v některých hospodářských věcech úřad městský. Prvním úkolem Tučinského bylo dohlédnout na mlácení a prodej obilí. Peníze měly být odvedeny na zámek a Žerotínovi měla být odeslána podrobná zpráva.⁵²

(50) O postavení vrchnostenských orgánů v první polovině 17. století v poslední době např. WINKELBAUER, T.: *Herren und Holden. Die niederösterreichischen Adeligen und ihre Untertanen im 16. und 17. Jahrhundert*. In: *Adel im Wandel*. Rosenberg 1990, s. 73–79; WINKELBAUER, T.: *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 17. und 18. Jahrhundert*. *Zeitschrift für historische Forschung*, 19, 1992, s. 317–339; KNOZ, T.: *K pravomoc vrchnostenské správy a poddanské samosprávy v českých zemích před Bílou horou (na základě právních normativních pramenů)*. In: *Historie a současnost veřejné správy. Sborník z vědecké konference*. Brno 1993, s. 15–27. MAUR, E.: *Poddanská politika pobělohorského absolutismu*. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica*, 3, 1989, s. 87–99.

(51) Jak již bylo uvedeno, Thomas Winkelbauer označuje tento stav jako „Adeliger Absolutismus“ nebo „Grundherrschaftlicher Absolutismus“. WINKELBAUER, T.: *Herren und Holden. Die niederösterreichischen Adeligen und ihre Untertanen im 16. und 17. Jahrhundert*. In: *Adel im Wandel*, Rosenberg 1990, s. 75–76.

(52) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 13. 6. 1622, fol. 41. V konkrétním případě šlo o spolupráci mezi Tučinským a městským úřadem při sklizni ječmene ze dvora v Předmostí.

Jiřík Tučinský musel ve funkci vrchnostenského úředníka vykonávat několik základních povinností. Stál na čele Žerotínovy přerovské kanceláře a dohlížel na chod celého Karlova přerovského dvora, včetně oprav a rekonstrukci zámku. Měl za úkol vybírat pro vrchnost kontribuci i vrchnostenské dávky. Podléhali mu všichni poddaní na dominiu, bezprostředně poddaní venkovští.

Bylo uvedeno, že se při útoku Uhrů na Přerov ztratily některé důležité vrchnostenské listiny a dokumenty. Tučinský dostal za úkol tuto ztrátu nahradit a do budoucna vést veškeré knihy s co největší precizností. Ihned po nástupu do funkce mu byla předána důchodní registra i všechny účetní materiály, vyhotovované Mikulášem Pitruše. Tučinský je měl prostudovat, aby se zorientoval v hospodářském systému, zároveň měl provést kontrolu patrimoniálního účetnictví. V případě nalezení nedostatků na ně měl upozornit Žerotína.⁵³ Úředník dostal od Žerotína za úkol také splácení dluhů nejrůznějším věřitelům, mezi nimiž nechyběli jak významní moravští šlechtici, tak i někteří přerovští měšťané. Do stejného okruhu povinností patří také dohled nad vedením sirotčích register.⁵⁴

Mezi „dvorské“ povinnosti přerovského úředníka přináležela v první řadě správa zámku. Tučinský již nemusel (v porovnání se svými předchůdci či v daném okamžiku v porovnání s úředníkem roským) řídit jeho dostavby ani drobnější stavební úpravy. O to více ovšem musel dbát na to, aby v nestabilních dobách nepřišel k újmě a aby byl i za těžkých podmínek zajištěn jeho každodenní provoz. Jiřík Tučinský dostal od Karla st. ze Žerotína instrukci v tom smyslu, aby na zámku „což potřebi spraviti dal“. V létě roku 1622 se Karel st. ze Žerotína chystal přijet na Přerov a samozřejmě chtěl být ubytován v pohodlí, přiměřeném svému společenskému postavení i pokročilé nemoci.⁵⁵ Nezbylo mu tedy, než aby ze zámku vystrnadil měšťany,

(53) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 28. 6. 1622, fol. 42v-43. „... Strany pak odesláni rejster tak činím, a tobě jakž rejstra hlavní důchodní statku přerovského, tak taky počet jeden. Nebožtíka] Mikuláše Pitruše pro správu posílám, z kterýchž budeš moci vyrozuměti a vytáhnouti, odkud mi co do důchodův přichází ...“

(54) Mezi dlužníky z řad přerovských měšťanů se objevuje Václav Ambrož a Jan Slavata. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 2. a 19. 11. 1622, fol. 49-50.

(55) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 28. 7. 1622, fol. 44. „...Než strany vyprázdnění a vybílení pokojů na hradě přerovským nebylo jest mé mínění, aby jim všechněm napořád s věcmi jejich stěhovati měti se poručil, než toliko kteří v meich pokojích a tu vokolo svý věci mají, aby ti pomalu je sobě uprazdňovali, tak abych, když bych tam přijel, mohl byt svúj prázdný

kteří zde ukryli sebe i svůj majetek před loupícími vojáky. Jeho první upozornění bylo mírné: žádal pouze, aby své věci „*pomalů odnosili, abych mohl, když bych tam přijel, nějakýho pohodlí vzít, a nemusel mezi smetím zůstat.*“ „*Avšak na žádnýho příliš tuze nenastupuj*“, zmírňoval Žerotín svůj příkaz a projevoval tak značnou benevolenci vůči svým poddaným.⁵⁶ Zanedlouho se ovšem Karlova ústupnost ukázala být nepříliš opodstatněnou. Zvláště, když chtěl ubytovat na zámku také Zdeňka Přepyského z Rychmburka, který se vracel z ciziny a byl v Žerotínových službách. Přepyský se navíc právě oženil a chtěl na přerovský zámek přivést i svou novou manželku.⁵⁷ Ještě celého čtvrt roku ovšem musel Jiřík Tučinský informovat Karla st. ze Žerotína, že se Přerovským ze zámku „*nehrubě chce*“. To již ale Žerotín začal ztrácet trpělivost. Měl za to, že již nehrozi bezprostřední nebezpečí od vojáků, a tak nic nebrání urychlenému odstěhování Přerovských ze zámku.⁵⁸

Také vybírání kontribuce se stalo povinností úředníka Tučinského ihned na počátku jeho úřednické dráhy. Bylo mu přikázáno, aby při něm spolupracoval s tehdejší moravským zemským rentmistrem Josefem Forestem.⁵⁹ Tučinskému měl při vybírání daně vycházet vstříc také přerovský městský úřad a vybrat příslušné částky od měšťanů.

najíti. Protož toho bude potřeba šetřiti, aby toliko uprázdňeno bylo, co by mohlo zaměstnávat. Co by pak bez zaměstnávání zůstat mohlo, to ať zůstává ...”

(56) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 11. 7. 1622, fol. 43v-44.

(57) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 26. 7. 1622, fol. 44-44v. *A mezitím poněvadž sem poručil, aby na žádnýho přílišně nekvapil, a nesílil, toho při tom zanechávám. Však poněvadž pán Přepický se ženiti bude, a bezpochyby s svými věrnými domů se obrátí, buď toho příčina, aby ty pokoje, v nichž jeho věci jsou složeny, co nejdříve vyprázdněny byly ...*”

(58) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 23. 9. 1622, fol. 47. *Kdež mi pak píšeš, že se těm, kteří své svršky a jiný statek na hradě schovaný mají, nehrubě odtud chce, mohu souditi, dokud ještě lid vojenský u sebe měli, sou k tomu nespíchali, ale poněvadž již ho prosti sou, napomeň jich, ať mi pokoje, pokudž možno nejvejš možné vyprázdní ...*” Dvorské povinnosti Pitruše i Tučinského se nepochybně projevovaly i v jiných směrech. Fragmentárnost pramenů do nich sice nedovoluje proniknout, avšak dokládá je analogie s ostatními žerotinskými panstvími. Mnoho dvorských povinností vrchnostenských úředníků je zachyceno v instrukcích, vydaných Kalouskem. KALOUSEK, J. (ED.): *Řády selské a instrukce hospodářské*. Archiv český 22 a 29, Praha 1906–1913.

(59) Na osobě Josefa Foresta se tedy opět ukazuje, jak rozhodujícím momentem pro společenský a hospodářský vzestup byl přístup k důležitým informacím. Forest o několik let později vystupoval jako nájemce náměšťského panství po jeho prodeji Žerotinem Verdenbergovi.

Úředník měl posléze veškeré vybrané peníze shromáždit u sebe na zámku a pro Žerotína vyhotovit „*recognitii*“, závěrečně vyúčtování.⁶⁰

Jiřík Tučinský se z pozice vrchnostenského úředníka musel starat v první řadě o Žerotínovy poddané žijící na vesnicích přerovského panství, popř. o chod poplužních dvorů. Ne nadarmo je v jednom z dopisů v žerotínském kopiáři označen jako „*úředník dědin na statku přerovském*“.⁶¹ Situace na přerovském panství tedy kopíruje obecný stav, charakterizovaný Jiřím Mikulcem, podle nějž si vrchnosti na panstvích s většími a významnějšími rezidenčními městy v pobělohorské době začaly více cenit svých venkovských poddaných.⁶²

Přerovský úředník musel tak jako všichni jeho kolegové řešit v zastoupení vrchnosti suplikace poddaných v nejrůznějších věcech. Například v hospodářských záležitostech, týkajících se celých vesnických obcí. Krátce po příchodu Tučinského na dominium v červnu 1622 hejtman odpovídal na žádost poddaných ze vsi Kozlovic, kteří od vrchnosti žádali podporu při budování nového průhonu pro dobytek.⁶³ Mezi nejobvyklejší úkony úředníka patřilo zprostředkovávání vztahu k vrchnosti a vyřizování poddanských testamentů a pozůstalosti, nejrůznějších majetkových nároků, „*spravedlností*“. V této souvislosti se v pramenech vyskytuje celá řada jmen poddaných z Kozlovic, Předmostí, Beňova i Tučina, jež je možno porovnávat např. se jmény v lánových rejstřících z poloviny 17. století.⁶⁴ V souvislosti s projednáváním jednotlivých sporných případů na přerovském panství lze alespoň v troskovité podobě rekonstruovat potíže, jež ve válečných dobách způsobovala některým poddaným např. povinnost placení poddanských dávek. Jiřík Tučinský zpravidla sděloval jádro takového sporu přímo Karlu st. ze Žerotína a vyčkával na jeho rozhodnutí. Žerotín na základě úředníkůvých dobrozdání individuálně

(60) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 31. 8. 1622, fol. 45.

(61) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 2. 11. 1622, fol. 48v. O tom LEDVINKA, V.: *Feudální velkostatek a poddanská města v předbělohorských Čechách*. In: PÁNEK, J.: *Česká města v 16.-18. století*, Praha 1991, s. 95-120; MIKULEC, J.: *Města a venkovští poddaní v pobělohorské době*. In: PÁNEK, J.: *Česká města v 16.-18. století*. Praha 1991, s. 139-151.

(62) MIKULEC, J.: *Města a venkovští poddaní v pobělohorské době*. In: PÁNEK, J.: *Česká města v 16.-18. století*. Praha 1991, s. 140.

(63) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 13. 8. 1622, fol. 41.

(64) Materiál z moravských lánových rejstříků soustředil a vydal, ovšem bez konkrétních jmen osedlých, František Matějok. Pro Přerovský kraj MATĚJEK, F. (ED.): *Lánové rejstříky Přerovského kraje z let 1675-1678*. In: Ostrava, 14, 1987, s. 355-440.

posuzoval, jedná-li se skutečně o „objektivní“ příčiny, způsobené bídou poddaných, anebo o jejich laxnost v přístupu k povinnostem. Také tématický okruh „poddanské záležitosti“ v žerotínské korespondenci dokládá, kterák ve dvacátých letech 17. století venkovská a městská společnost na šlechtických panstvích vzájemně prorůstala. Stávalo se tak třeba za situace, kdy se ženy z přerovských vesnic (mladé dívky i vdovy) provdávaly do města.⁶⁵

Přerovský úředník se ovšem musel angažovat ve vztahu vrchnost – poddaný i při jiných příležitostech. V korespondenci lze nalézt konkrétní situace. Při účetní kontrole se například zjistilo, že poddaným ženám, provdaným do Přerova, dlužil peníze sám Žerotín. V tomto případě bylo povinností úředníka Tučinského, aby provedl přesnou účetní revizi všech poddanských účetních nároků a aby dceři nebožtíka Kvirina splatil dluh z peněz příšlých na konto vrchnostenského úřadu z poddanských platů. Stejně tak byla úředníku svěřována i pravomoc po konzultaci s vrchností přijímat a propouštět poddané, včetně Žerotínovy zámecké čeledi.⁶⁶

Více místa je v žerotínské korespondenci věnováno hospodaření režijního velkostatku. Odpovídá to obecnější tendenci, neboť Karel st. ze Žerotína se po ústupu z politiky začal na všech svých statcích více věnovat hospodaření, nežli tomu bylo v předbělohorské epoše.⁶⁷

Podobně jako v Brandýse, v Náměšti či v Třebíči, bylo vrchnostenské hospodářství i na přerovském panství opřeno o poplužní dvory. Po roce 1621 nejenže na Přerovsku fungovaly dvory původní, které byly navíc dosti intenzivně zvelebovány, ale ještě byly na Žerotínův příkaz přikupovány dvory nové. Ekonomicky nejvýznamnějším byl nejspíše původní poplužní dvůr, který se nacházel v Předmostí u Přerova. Tento dvůr měl být na počátku dvacátých let opraven a měly k němu být přikoupeny nové pozemky i nový dobytek. K přerovskému velkostatku měl být koupěn i dvůr, v pramenech označovaný jako „*Barvíkovský*“ [někdy „*Barvinkovský*“]. Další dvůr se nacházel v Žerotínově části Tučina. V pramenech se hovoří také

(65) Takovýto model byl na dominiu, jehož součástí bylo velké město, zajisté častější, nežli na panstvích s převažující venkovskou strukturou.

(66) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 26. 7. 1622, fol. 44.

(67) Vystihuje to i zcela obecnou tendenci 1. poloviny 17. století, podle níž je typický nárůst významu feudálního velkostatku na úkor jiných hospodářských struktur. O tom VALKA, J.: *Studie k výrobni struktuře feudálního velkostatku v 17. století*. ČMM, 75, 1956, s. 131–153; PETERS, J.: *Gutherrschaft als soziales Modell. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeltlichen Agrargesellschaften*. München 1995.

o dvou přerovských pivovarech, z nichž museli poddaní pod přímým nadhledem odebírat produkty.⁶⁸

Za základ výroby na dvorech přerovského panství je možno považovat obilnářství. V době, kdy po smrti Mikuláše Pitruše nebyl na panství přítomen úředník, byla vrchní správa svěřena městské radě. S její činností však Žerotín nebyl ani v nejmenším spokojen, a tak usiloval o co nejrychlejší předání pravomocí Jiříkovi Tučinskému. Jeho působení v roli organizátora prací na přerovských dvorech započalo koupí „*Barvíkovského dvora*“ a žněmi roku 1622. Dvůr měl být koupen za hotové peníze, které měl k dispozici vrchnostenský úřad. Jiřík Tučinský měl dohlédnout na legálnost koupě, jež měla proběhnout na základě sepsání řádné trhové smlouvy, zaznamenané ve vrchnostenských registrech.⁶⁹ Následující Žerotínův list potvrzuje, že se tak skutečně stalo.⁷⁰

Aby mohlo být v létě 1622 sklizeno veškeré obilí, rozhodl se Tučinský koupit několik koní do tahu. Ze zprávy, kterou vydal na podzim tohoto roku jako závěrečný počet ze žni, lze alespoň parciálně rekonstruovat stav hospodaření ve zmiňovaném období. V první řadě z ní vyplývá, že v nestabilních dobách nebyly ani zdaleka osévány veškeré polní plochy. A pokud byly, mnoho obilí se na nich neurodilo. Karel st. ze Žerotína viděl příčinu v neklidných časech, kdy nebylo možno vzhledem k omezenému počtu dvorové čeledi všechna pole obdělávat. Část obilí bylo znehodnoceno vojáky.⁷¹ Další zpráva z října 1622 říká, že Tučinský nechal zasít ozim. Pokud lze věřit informaci Tučinského, kterou nelze ověřit z jiných zdrojů a nelze vyloučit jeho subjektivní interpretaci, vypukla při podzimních pracích v předmostském dvoře vzpoura poddaných. Žerotín Tučinskému nařídil, aby vzpuru nemilosrdně potlačil. Na přerovském velkostatku údajně nejsou porušovány žádné zemské právní zvyklosti. Úředník měl poukázat na lásku, kterou Žerotín ochraňoval své poddané na přerovském

(68) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopisy Žerotína Tučinskému, fol. 44–44v.

(69) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopis Žerotína Tučinskému z 28. 6. 1622, fol. 42v. O dvorovém hospodářství ČERNÝ, V.: *Hospodářské instrukce*. Praha 1930; KROFTA, K.: *Dějiny selského stavu*. Praha 1947.

(70) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopisy Žerotína Tučinskému z 11. 8. 1622, fol. 43v–44. Žerotín v tomto dopise potvrzoval, že obdržel Tučinského list s kupní smlouvou na Barvíkovský dvůr. Má zato, že smlouva není sepsána přesně podle patřičné „*notule*“. Zdá se mu, že mu byl prodán pouze pustý grunt za cenu prosperujícího. Nakonec ovšem s koupí souhlasí. Dále obdržel supliky od Předmostských a Popovických.

(71) Zároveň se dozvídáme, že se na polích dvora v Předmostí pěstoval ječmen a žito.

panství během celé vojenské kampaně. Ta ostatně ještě v momentu vzpoury nebyla u konce. A tak Karel st. ze Žerotína vydal rozkaz, aby ihned po umrazení poddaných bylo veškeré obilí odvezeno ze dvora do bezpečí na přerovský zámek.⁷²

Zachované prameny umožňují poznat hospodářskou i společenskou situaci na přerovském panství pouze z malé části. Vyplývá z nich, že určitá omezená hospodářská reforma na přerovském panství probíhala. Do jisté míry byla ovšem vynucena společenskými okolnostmi a momentální nestabilní situací, nežli promyšlenou a dlouhodobou vrchnostenskou hospodářskou politikou. Ta se na přerovském dominiu původně opírala o kulturní působení Jednoty bratrské a o ekonomickou sílu městských cechů. V druhé polovině dvacátých let již byla vnitřní struktura panství poněkud odlišná. Když bylo roku 1628 vydáno Obnovené zřízení zemské a když musel Karel st. ze Žerotína radikálně změnit vztah k veškerým svým držávám, vstoupil do řešení vztahů na přerovském panství nový partner, příbuzný Karla staršího, Baltazar ze Žerotína.

Kdo byl Baltazar ze Žerotína

Postava Baltazara ze Žerotína se v korespondenci Karla staršího náhle vynořuje ve dvacátých letech. Také František Dostál se v knize o dějinách Valašského Meziříčí vyjadřuje v tom smyslu, že v předbělohorské době zůstával Baltazar ze Žerotína hluboko ve stínu starších a známějších příslušníků rodu. Byl poměrně neznámým mladým šlechticem, jenž vzhledem k rodinné i politické situaci neměl příliš mnoho nadějí ani na příliš velký zisk pozemkového majetku, ani na závratnou kariéru v moravské stavovské obci, nebo dokonce u císařského dvora.⁷³ Baltazara lze spojovat s Valašským Meziříčím k 2. prosinci 1608, kdy panství převzal jeho strýc Jetřich i na místě svých nedílných a nezletilých synovců. Podobně jej zaznamenává František

(72) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopisy Žerotína Tučinskému z 21. 10. 1622, fol. 48–48v. „... co mi strany Předmostských píšeš, sem porozuměl. Vidím, že aniž to proto dělají, aby svou vděčnost ke mně prokázali, za to, že sem je v těch přítomnejch těžkostech jejich šetřil a zakládal, ale jak oni mi za mé dobrodini platí, tak já jtm také platiti strojím. Ty však na jejich spouře se neohlídej, nýbrž poněvadž v celý zemi jest to za právo, aby poddani pánu z peněz dělali...“

(73) DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 64.

Hrubý k roku 1619, kdy byl spolu se svými příbuznými Jetřichem a Bernardem [mladším] jedním ze spoludržitelů valašskomeziříčského panství. Nicméně Dostál faktické převzetí tohoto dominia jeho osobou klade až do roku 1626. Konstatuje, že teprve sklonek dvacátých let znamenal zásadní obrat v jeho životní dráze; a že tímto momentem byla konverze ke katolicismu.⁷⁴ Narůstání kontaktů mezi Karlem starším a Baltazarem ze Žerotína je v téže době dobře patrné i v Žerotínově korespondenci. Je ohlasem střídání generací v žerotínském rodě, ale také posunu Karlovy osobní i politické přízně směrem k těm příbuzným, kteří zůstali loajální vůči císaři Ferdinandu II. Na přelomu dvacátých a třicátých let narostla frekvence jeho listů adresovaných právě Přemyslavu a Baltazarovi ze Žerotína.⁷⁵

Baltazar ze Žerotína pocházel z rodové větve, jež měla svůj původ v severomoravském Šumperku. Byl ovšem od těchto svých předků vzdálen více než čtyři generace. Jeho přímí předkové seděli především na východomoravských statcích, ponejvíce na Starém a Novém Jičíně, v Hustopečích nad Bečvou, v Rožnově pod Radhoštěm a ve Valašském Meziříčí.⁷⁶ Prolinání tradičních rodových držav mezi jednotlivými větvemi rodu Žerotínů je až pozdější záležitostí a souvisí s počátkem vymírání hlavních větví rodiny od počátku 17. století, ještě umocněnému politickou a náboženskou diskvalifikací mnohých příslušníků rodu v období bezprostředně po Bílé hoře.⁷⁷

Pro budování valašskomeziříčské větve rodu Žerotínů měl velký význam Baltazarův děd Bernard ze Žerotína. Ten zde vytvořil rozsáhlou šlechtickou rezidenci, opírající se o město Meziříčí i o obě dvě

(74) HRUBÝ, F.: *Moravská šlechta roku 1619, její jmění a náboženské vyznání*. ČMM, 46, 1922, s. 145; DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 65–67, 117. Alodní část panství: podily Jetřicha a bratra Bernarda byly konfiskovány. Baltazar je vykoupil. Císař provedl potvrzení roku 1631. Lěno: Roku 1628 vykoupil Baltazar dva díly po Jetřichovi a Bernardovi. 1629 mu byl lenní statek odevdán a poddání zavázání poddanstvím. Základní informace o Baltazarovi v kontextu rodu pánů ze Žerotína též TENORA, J.: *Žerotínové*. Hlidka, 52, 1935, s. 4.

(75) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 29, (ŽD 34). Císař Ferdinand II. za loajalitu potvrdil roku 1631 Baltazarovi ze Žerotína panství Valašské Meziříčí. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, Listiny, kart. 3, č. 18.

(76) Jen zcela výjimečně, v případě Bedřicha ze Žerotína, se ještě v první polovině 18. století vyskytuje i držba Hranic na Moravě, a dokonce severomoravského panství Kolštejn/Branná. Nejstarší Žerotínové se psali podle Šumperku a Fulneku. Baltazar náležel do starojičinské (meziříčské) větve. Vilém st. ze Žerotína na Starém Jičíně získal lěno ve Valašském Meziříčí a alodiální rožnovsko-krásenské panství. Jeho syn Bernard (†1602) byl zakladatelem meziříčské větve. Ta vymřela syny Baltazara ze Žerotína roku 1694.

(77) O tom ODLOŽILIK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1564–1636*. Praha 1936, s. 13–22.

části panství, alodiální i manskou.⁷⁸ Prováděl také stavbu zdejšího renesančního zámku.⁷⁹ Bernard ze Žerotína značně pozdvihl prestiž své rodové posloupnosti. Byl vícekrát ženat, potřetí s Annou Esterou z Kunovic, příslušnicí jednoho z nejprestižnějších rodů sklonku 16. století. Vysoké společenské kontakty mu tedy v moravské renesanční společnosti nikterak nechyběly.⁸⁰ Bernard ze Žerotína navíc udržoval čilé rodinné vztahy i s ostatními větvemi rodu. Je možno se s ním setkat v zemských deskách moravských např. jako se svědkem při vypořádávání mezi různými členy novojičínské větve, s nimiž ho stále ještě spojovaly úzké rodinné vazby.⁸¹ Nutno ovšem konstatovat, že nikdy nedosáhl některé z významnějších funkcí stavovské hierarchie. Býval ale často pověřován komisařstvím, poručnictvím nebo rukojemstvím.

O mnoho lépe na tom nebyli ani Bernardovi synové Jetřich a Jan Vilém, dědicové valašskomeziříčského dominia. Jetřich ze Žerotína na Meziříčí vystupoval při zahájení „*Tříkrálového sněmu*“ v Olomouci roku 1619 jako „*Jeho Milosti Císaře římského, též Jeho Milosti Krále českého korunovaného komorník*“.⁸² Bylo to v době, kdy politická krize v zemi vrcholila a kdy Morava stála prakticky na prahu povstání. Proto také lojalita císaři, která z uváděné funkce Jetřicha ze Žerotína jakoby vyplývala, byla věrností spíše formální a pomyslnou. O rok později byl již valašskomeziříčský Žerotín jednou z osob dosazených povstaleckým direktoriem za panský stav do zemského soudu.⁸³

Povstalecká vláda pověřovala Jetřicha ze Žerotína nejrůznějšími úkoly, které do jisté míry souzněly i s jeho postavením valašskomeziříčské vrchnosti. Jetřich byl současně také mluvčím svých spolupo-

(78) O struktuře panství Valašské Meziříčí DOMLUVIL, E.: *Vlastivěda moravská. Valašskomeziříčský okres*. Brno 1914, s. 142–348.

(79) O tom SPURNÝ, F. (ED.): *Hrady, zámky a tvrze. Severní Morava*. Praha 1983, s. 257; INDRÁ, B.: *K renesančnímu stavitelství na severovýchodní Moravě*. Časopis Slezského muzea, B 15, s. 140–141.

(80) MATĚJEK, F. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1642. *Kraj olomoucký*. Praha 1953, s. 76. Bernard ze Žerotína připsal své manželce roku 1576 plat na jejím dědičném zboží Krásno u Valašského Meziříčí ve výši 2.500 zl.

(81) MATĚJEK, F. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1642. *Kraj olomoucký*. Praha 1953, s. 122–123.

(82) MATĚJEK, F. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1642. *Kraj olomoucký*. Praha 1953, s. 475. Rodokmen Žerotínů z roku 1630, z něhož je patrné i Bernardovo postavení v rodině. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, Genealogie a erby, č. 279–308, Rodokmen Žerotínů, č. 183.

(83) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 185.

dilníků v držbě meziříčského statku, Bernarda [mladšího] a Baltazara.⁸⁴ Jetřichovi ze Žerotína byla svěřena kompanie vojáků, s níž byl 1. července 1619 poslán na uherskou hranici, aby do Brna slavnostně doprovodil poselstvo uherských stavů.⁸⁵ Byl ustanoven rytmistrem jízdy, s kterou operoval na východní Moravě. Valašské Meziříčí, jež bylo moravskými stavy opevňováno již 16. století, opětně v době Bočkajova povstání roku 1605, se opět stalo důležitou pevností v blízkosti zemské hranice.⁸⁶ Jetřichovo vojsko ovšem nemělo dobrou pověst, a to ani mezi příznivci povstání. Ladislavu Velenovi ze Žerotína, jakožto zemskému hejtmanovi, na vojáky neustále docházely stížnosti. Prý působí velké škody, a to bez ohledu na jakých statcích se právě nachází.⁸⁷ Když bylo povstání poraženo, čekalo potrestání i na Jetřicha ze Žerotína. Ačkoliv se přece jen během dlouhých měsíců bojů choval zdrženlivě a nepatřil k nejradikálnějšímu křídlu povstalců.⁸⁸ Roku 1623 byl zařazen do soupisu, nazývaného „*Confiscations- und Cridaprotocoll*“. Bylo mu vyčítáno, že se ještě před podepsáním „*Mikulovského míru*“ 6. ledna 1622 stýkal s Gáborem Bethlenem a že později odešel do Uher do emigrace.⁸⁹ Panství Valašské Meziříčí podlehlo konfiskaci, jejíž konečné dořešení se táhlo až do zlomu let 1628 a 1629. Jetřich ze Žerotína strávil tento čas částečně v emigraci, částečně v úkrytu ve Vsetíně.⁹⁰

Otec Baltazara ze Žerotína, Jan Vilém, žil poněkud ve stínu svého bratra a prameny o něm vypovídají jen velmi poskrovnu. Jeho manželkou byla Mariana Pichlerová z Grodic. Zemřel v Mikulově 1608, byl převezen do Valašského Meziříčí a zde 4. května pochován v kostele. Mariana se po smrti Jana Viléma ze Žerotína podruhé provdala, a sice za Maxmiliána z Dietrichsteina. Poručníkem malého Baltazara

(84) MATĚJEK, F. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1642. *Kraj olomoucký*. Praha 1953, s. 477.

(85) URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, L. (ED.): *Povstání na Moravě roku 1619. Z korespondence moravských direktorů*. Praha 1979, s. 163.

(86) Usnesení moravského zemského sněmu o opevňování pevností v blízkosti uherské hranice, MZA BRNO, STAVOVSKÉ RUKOPISY, A 3, Památky sněmovní, sv. 4, fol. 272–273

(87) Ladislavu Velenovi byla 26. července 1619 adresována stížnost na kozáky, sloužící pod Jetřichem ze Žerotína: „... jaké velké zoumyslné škody činí a svou vůli provozovati se neostejchají ...“ URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, L. (ED.): *Povstání na Moravě roku 1619. Z korespondence moravských direktorů*. Praha 1979, s. 220.

(88) O průběhu a potrestání moravských direktorů JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 257–365; MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*. Praha 1992, s. 77–98.

(89) SLOVÁK, A. (ED.): *O konfiskovaných statcích na Moravě*. Brno 1919, s. 12.

(90) DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 65–66.

ze Žerotína se stal Marianin bratr, Jan Pichler z Grodic, který měl Baltazarovy majetky spravovat až do okamžiku jeho zletilosti.⁹¹

Datum narození Baltazara ze Žerotína genealogické tabulky zpravidla neuvádějí. Přesto je lze bez větších pochybností položit do roku 1605. K dipozici jsou prameny, podle nichž byl Pichler zavázán k předání některých žerotínských statků do Baltazarovy držby v okamžiku, kdy dovrší věk dvaceti let. Jiné materiály posléze informují, že se tak stalo roku 1625.⁹²

Oba rodiče Baltazara ze Žerotína zemřeli poměrně záhy po jeho narození. Otec roku 1608, to byly malému „*Balcarovi*“ pouhé tři roky. Matka Mariana zemřela počátkem roku 1616, když předtím na sklonku roku 1615 sepsala testament. To již byla ale několik let provdána za Maxmiliána z Dietrichsteina a měla s ním syna Františka Maxmiliána.⁹³ František Maxmilián z Dietrichsteina byl tedy nevlastním bratrem Baltazara ze Žerotína a Bernarda [mladšího] ze Žerotína, zakladatele falkenberské větve rodu. Zároveň byl blízkým příbuzným kardinála Františka z Dietrichsteina (otec Maxmilián byl kardinálovým synovcem) a ten měl dosti důvodů, aby se ujal ochrany jeho majetkových zájmů. Výsledkem byl po tři desetiletí trvající majetkoprávní proces, zasahující hned několik generací Žerotínů, Dietrichsteinů i Pichlerů, jehož předmětem byl podíl na držbě statku Tylovice v Opolském knížectví ve Slezsku. Původně je totiž měli po Marianě Pichlerové z Grodic zdědit oba synové z prvního manželství. Dietrichsteinové ale usilovali o to, aby dědil její syn ze současného manželství, František Maxmilián z Dietrichsteina. Spor tehdy měl mnoho různých peripetií, byl na něm zainteresován císař i knížata a hejmani opolští. Nakonec skončil smírem roku 1662.⁹⁴

Spor nás informuje o tom, že na počátku své životní dráhy měl Baltazar ze Žerotína majetkové nároky nejen na Valašském Meziříčí, ale také na pichlerovských statcích ve Slezsku, na Tylovicích a na Kujavách. Po dobu nezletilosti nemohl se svými majetky nakládat a mu-

(91) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, kart. 777, č. 3522, nefoliováno. Zde doklady o Marii Pichlerové, poprvé provdané Žerotinové, podruhé Dietrichsteinové. DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 116–117.

(92) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Svatební smlouva mezi sv. p. Kateřinou Polyxenou Pruskovskou a Baltazarem ze Žerotína, kart. 637, č. 2792. MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Valašské Meziříčí, č. 304/13a. V době Baltazarova dětství ho v některých právních záležitostech zastupoval také strýc Jetřich (Ditrich) ze Žerotína.

(93) Ten samozřejmě nebyl totožný se synovcem kardinála Františka z Dietrichsteina.

(94) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, kart. 777, č. 3522, nefoliováno.

sel se spokojit s poručnictvím svých strýců Jana Pichlera na Tylovicích a Jetřicha ze Žerotína na Valašském Meziříčí. O způsobu života Baltazara ze Žerotína v tomto období prameny neinformují. Lze předpokládat, že dětství trávil alespoň částečně u strýce ve Slezsku a že v době svého dospívání uskutečnil studijní či kavalírskou cestu.⁹⁵

Ve chvíli, kdy vypuklo v Čechách a následovně také na Moravě stavovské povstání, byl třináctiletý Baltazar ještě příliš mladým na to, aby se stal jedním z jeho aktivistů, jakými byli jeho strýc Bernard a bratr Jetřich. Dost možná zrovna pobýval mimo zemi. Materiály stavovských direktorů se o něm nezmiňují. Ačkoliv byl Baltazar ze Žerotína stejně jako většina jeho příbuzných ve dvacátých letech pořád ještě nekatolíkem, mohl se do budoucna stát představitelem rodu reprezentujícím v očích císaře věrnost a loajalitu vůči Habsburkům.⁹⁶

Ani v první polovině dvacátých let ještě Baltazar ze Žerotína nevystoupil ze své anonymity. Kupodivu ani mladší rodové materiály nepodávají zpětnou informaci o jeho životě v bělohorském období. Změna nastala až kolem roku 1625, kdy Baltazar dosáhl dvaceti let. Bernard [mladší] ze Žerotína tehdy napsal na zámku v Kujavách list, v němž požadoval „*křesťanské a bratrské podělení*“ majetku mezi všechny tři bratry. Vzhledem k tomu, že Dietrichsteinové s takovýmto řešením nesouhlasili, obrátili se oba starší synové Mariany Pichlerové z Grodic na zemský soud v Opolském a Ratibořském knížectví. Při jednání soudu je měl opět zastupovat Baltazarův poručník Jan Pichler z Grodic. Baltazar jeho prostřednictvím vznesl žalobu na Maxmiliána z Dietrichsteina (zastupujícího svého syna Františka Maxmiliána) ze zcizení majetku. Baltazar se tak náhle dostal do centra dění nejen v rámci meziříčské větve rodu Žerotínů, ale v kontextu celé habsburské monarchie.⁹⁷

Počátek sporu o Tylovice i dovršení plnoletosti zřejmě Baltazarovi ze Žerotína dodalo dostatek sebevědomí, aby se ucházel o zisk dalšího rodového majetku, tentokrát již v Moravském markrabství. Šlo o panství meziříčsko-rožnovské. Jak bylo uvedeno, podle Františka

(95) O tom DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 64.

(96) Jetřich ze Žerotína přestoupil ke katolictví roku 1617. DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 118. Kopíře moravských direktorů zmiňují pouze Jana Jetřicha ze Žerotína (na Velkých Losinách), Jetřicha ze Žerotína (na Valašském Meziříčí), Karla st. ze Žerotína, Kašpara Melichara ze Žerotína, Ladislava Velena ze Žerotína a Viléma Fridricha ze Žerotína. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, L. (ED.): *Povstání na Moravě roku 1619. Z korespondence moravských direktorů*. Praha 1979. HRUBÝ, F.: *Moravská šlechta roku 1619, její jmění a náboženské vyznání*. ČMM, 22, 1922, s. 145.

(97) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, kart. 777, č. 3522, nefoliováno.

Dostála se tak mělo stát v dubnu roku 1626 a Baltazar ze Žerotína se mohl při uplatňování svých majetkových nároků opírat nejen o dědictví po svém otci Janu Vilémovi, nýbrž také o politický vliv Karla st. ze Žerotína.⁹⁸

* * *

Problém Valašského Meziříčí spočíval ve dvou právních rovínách. Především: panství nebylo právně jednotné, ale bylo rozděleno na část alodní a část manskou. Do osudů obou těchto částí přitom mohl v období po Bílé hoře zasahovat kardinál Dietrichstein. V prvním případě z pozice moravského gubernátora (resp. zemského hejtmana), v druhém případě z hodnosti olomouckého biskupa a tedy lenního pána. Díky aktivitě Baltazarova strýce Jetřicha i bratra Bernarda [mladšího] ze Žerotína během povstání podlehl valašskomeziříčské panství konfiskaci. Poměrně dlouhou dobu ovšem nebylo ani začleněno mezi ostatní konfiskovaná panství, ani pro ně nebyl pořízeno ocenění. Důvod k tomu nebývá sice v pramenech bezprostředně uváděn, lze jej ale poměrně snadno odhadnout. Téměř po celá dvacátá léta 17. století byla oblast mezi Holešovem, Vsetínem a Valašským Meziříčím v rukou vzbouřených Valachů a císařským vojskům se nedařilo tato území zcela ovládnout, a to ani přes dílčí a dočasné úspěchy.⁹⁹ V tak nejisté oblasti proto nemohly bez problémů pracovat ani konfiskační, ani protireformační komise. Konfiskace sice „de jure“ proběhla, ve skutečnosti se s ní muselo počkat až na dobu po pacifikaci obyvatelstva.

Možnost ponechat valašskomeziříčské panství v žerotínském rodě kardinála Dietrichsteina patrně dosti lákala. Předpokladem byl ovšem loajální a katolický (popř. ke konverzi ochotný) příslušník rodu, jenž by mohl být dosazen do držby dominia. Panství bylo po valašském povstání tak jako tak značně poničeno a kardinál by nejspíše pro tolik nestabilní oblast jen těžko hledal kandidáta, který by byl ochoten do císařské pokladny zaplatit dostatečně velký obnos a ještě na sebe převzít veškeré dluhy. Naproti tomu pro mladého Baltazara ze Žerotína byl zisk panství lákavou příležitostí, jak se začlenit mezi významné příslušníky moravské šlechty. Vždyť dosud neměl prakticky žádný pozemkový majetek a výsledek sporu o slezské statky po matce byl zatím v nedohlednu. Mohl navíc počítat s významnou pod-

(98) DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 64.

(99) O tom DOSTÁL, F.: *Valašská povstání za třicetileté války*. Praha 1956, s. 67–100; MACÚREK, J.: *Valaš v západních Karpatech*. Ostrava 1959, s. 127–193; MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*. Praha 1992, s. 44–57.

porou Karla st. ze Žerotína. Ten si ho mezitím nejspíše vybral také za svého nástupce na Přerově a stal se jeho osobním právním poradcem i v úsilí o zisk Valašského Meziříčí.¹⁰⁰

Mladý Baltazar i Karel st. ze Žerotína samozřejmě dobře věděli, jaké podmínky musí splnit, aby meziříčské dominium získali. Že se bude v první řadě jednat o konverzi ke katolicismu. Zároveň si ovšem byli vědomi, že právě Baltazar ze Žerotína by mohl být v roli nové vrchnosti přijatelný jak pro dosud ne zcela zpacifikované obyvatelstvo, tak i pro císaře a kardinála. Dietrichstein se navíc mohl postavit za kandidaturu Baltazara ze Žerotína právě proto, aby otupil jeho snahu o zisk tylovického panství na úkor kardinálova synovce.

*Veduta Přerova od Jana Willingera (z knihy Bartoloměje Paprockého
Zrcadlo slavného Markrabství moravského)*

Baltazar i Karel st. ze Žerotína také věděli, jak zajímavé území pro ně valašskomeziříčské panství představuje. Baltazar zde mohl uplatnit rodovou kontinuitu a odrazit se k dalším majetkům i úřední kariéře. Roku 1629 byl konečně vypracován oceňovací protokol. Podle něj k panství náležela tři města a městečka: Valašské Meziříčí,

(100) V této době narůstá četnost korespondence mezi Baltazarem ze Žerotína a Karlem st. ze Žerotína. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 37 (ŽD 14).

Krásno a Rožnov pod Radhoštěm.¹⁰¹ Valašské Meziříčí bylo před povstáním prosperujícím městem. V druhé polovině dvacátých let zde stále existovala rozvětvená cechovní struktura. Jednotlivé cechy platily vrchnosti poměrně vysoké dávky a ve formě přimusu dodávaly na zámek své produkty. Zastoupení měla především tradiční potravinářská odvětví a řemesla.¹⁰² K panství náleželo několik významných mýt a dokonce vinohrad ve vzdálené oblasti Blatnice. Žerotínskou rodovou kontinuitu reprezentovaly i některé hospodářské vazby se strážnickým dominiem.¹⁰³ Vrchnosti přicházely i stále a běžné platy z „*dědin*“.¹⁰⁴ Valašskomeziříčské dominium se mnohými ekonomickými a sociálními aspekty od přerovského panství odlišovalo. Především tím, že se neopíralo pouze o jediné velké město, ale také o rozsáhlé zemědělské venkovské oblasti, které na přerovském panství prakticky chyběly. Městské části valašskomeziříčského panství zahrnovaly nejen vlastní rezidenční město, ale také Rožnov pod Radhoštěm, což také mělo vliv na sociální strukturu dominia.

Přerov měl ovšem s Valašským Meziříčím také mnohé společné rysy. Jak naznačuje text oceňovacího protokolu, opírala se valašskomeziříčská vrchnost podobně jako vrchnost přerovská o měšťanstvo svého rezidenčního města s tradičně a pevně organizovanou cechovní strukturou. Zkušenost s valašskomeziříčskými měšťany mohl využít Baltazar ze Žerotína při vyjednávání s měšťany Přerova.¹⁰⁵ Prameny dokládají, že analogická byla témata, o nichž Žerotín s měšťany jednal. V Meziříčí zpravidla přebíral řády, instrukce a zvyklosti zavedené strýcem Bernardem, v Přerově ustanovení Fridricha a Karla staršího. Podobně tomu bylo i s náboženskou strukturou panství.

(101) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, kart. 131, Taxa z 11. 5. 1629, č. 391. Autory taxy byli Jan Kryštof Orlik a Jiří Harasovský z Harasova.

(102) Podle taxy šlo o řezníky, mlynáře, ševce, kováře, zámečníky, bednáře, koláře, plachetnice.

(103) Strážnické panství drželi Žerotínové do roku 1628, kdy bylo prodáno (roku 1629 intabulováno) Františku Magnisovi. Přesto přetrvaly určité hospodářské vazby, které v předchozím období propojovaly různé žerotínské statky. HOSAK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Brno 1938, s. 418–419. MATĚJEK, F. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1642. *Kraj olomoucký*. Praha 1953, s. 516–518.

(104) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, kart. 131, Taxa z 11. 5. 1629, č. 391. Vedle Valašského Meziříčí, Krásna a Rožnova uvádí taxa následující vesnice: Jasenice, Mšténovice, Bynina, Krhová, Zašová, Zubří, Vidče, Tylovice, Házovice, Vyhanice, Kříže, Veselá, Hrachovec, Velká (Chmelová) Lhota, Malá (Kolečkova) Lhota, Bystřička, Brňov, Křivé.

(105) O vztazích vrchnosti s městem nejvíce DOMLUVIL, E.: *Vlastivěda moravská. Valašskomeziříčský okres*. Brno 1914, s. 145–147.

Valašské Meziříčí bylo před Bílou horou převážně evangelické. K důsledné rekatolizaci došlo po roce 1628, ve třicátých a čtyřicátých letech jsou zmiňována jména katolických farářů.¹⁰⁶ Další analogie mezi Přerovem a Valašským Meziříčím lze spatřovat v jejich osudech na počátku třicetileté války. Valašské Meziříčí bylo hned na počátku války přepadeno Valachy. Měšťané reagovali podobně jako Přerované, neměli ovšem možnost se opřít o tak vlivnou vrchnost, jakou byl pro Přerov Karel st. ze Žerotína. Trpěli jak svou geografickou polohou poblíže centra povstání, tak i majetkoprávní nestabilitou, nepřítomností vrchnosti a vyhlášenou konfiskací. Výsledek byl ovšem velmi podobný: také na meziříčském panství se střídala vojska rebelů a císařských.¹⁰⁷

Podle Eduarda Domlivila Baltazar ze Žerotína alodní část meziříčského panství zvelebil. Zakládal dokonce nové vesnice.¹⁰⁸ Postaral se také o revizi vrchnostenských knih, což souviselo s potřebou uklidnit demografickou situaci na panství, odkud během povstání odešlo mnoho poddaných. František Dostál ovšem podal charakteristiku zcela opačnou. Podle něj Baltazar ze Žerotína „neměl žádný vztah k poddaným“.¹⁰⁹

Zásadním důvodem hospodářského úpadku podle Dostála byly útéky obyvatelstva do Uher. Pokud byly na statku vyprodukovány hotové peníze, přisvojilo si je obvykle vojsko. Ve městě samém znamenal největší příjem výběr poplatků, především z šenkování piva a lihovin. Podobně to vypadalo i s mimoměstskými podniky velkostatku. Jako nejvýznamnější ekonomický počín Baltazara ze Žerotína bývá uváděno zakládání mlýnů a sklárny v Hutisku.¹¹⁰

Všechny zmíněné skutečnosti násobily touhu Baltazara ze Žerotína po zisku *dominia* Valašské Meziříčí. V žerotínských kopiářích z druhé poloviny dvacátých let 17. století je zaznamenáno, kterak Ka-

(106) Faráři byli 1628 Petr Vlok, 1633 Bartoloměj Viskorda, 1634 Vincenc Dolevius z Löwensteinu, 1640 piarista P. Jakub, 1641 Pavel Mnišský, 1648 Jan Orlik sv. p. z Laziska [sic! – stejné jméno jako u autora *taxy* z r.1631]. DOMLUVIL, E.: *Vlastivěda moravská. Valašskomeziříčský okres*. Brno 1914, s. 151.

(107) DOMLUVIL, E.: *Vlastivěda moravská. Valašskomeziříčský okres*. Brno 1914, s. 189.

(108) Prostřední a Horní Bečva, Solanec a Hutisko. Hovoří se o „pasekářské“ a „valašské“ kolonizaci.

(109) DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 67. Nutno ovšem konstatovat, že práce Františka Dostála není objektivně pojetým historickým výkladem, nýbrž je do jisté míry ovlivněna dobovým marxistickým a nacionalistickým pojetím. Z toho vyplývají i některé Dostálovy interpretace postojů Baltazara ze Žerotína.

(110) DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 73–75.

rel st. ze Žerotína krok po kroku přiváděl svého mladšího příbuzného k zisku valašskomeziříčského panství. Kardinálu Dietrichsteinovi ho představil jako mladého perspektivního šlechtice, věrného císaři. Baltazar byl stále ještě nekatolíkem, distancoval se ovšem od stavovského povstání i od jeho představitelů. Před rokem 1628 bylo v habsburských dědičných zemích mnoho podobných osob, které nebyly s císařem jednotny ve víře, ale projevovaly mu svou loajalitu. Persekuce se na ně nevztahovala, neboť se před vydáním Obnoveného zřízení týkala pouze aktivních účastníků povstání.¹¹¹ Karel st. ze Žerotína si byl ovšem poměrně dobře vědom, že jde o dočasný stav. Naléhal proto na Baltazara, aby se svým chováním vystříhal jakéhokoliv zavdání důvodu k podezření ze sympatií ke vzbouřencům a nepřátelům panovníka. I za cenu, že by se měl zřici vlastního bratra.¹¹² Ve druhé fázi již dokonce neváhal Baltazara ze Žerotína přímo přemlouvat k přestupu ke katolictví. Doba pokročila a mezitím byly vydány císařské dekrety proti jinověrcům i Obnovené zřízení. Pozice „císaři věrného nekatolika“ nadále k zisku pozemkového majetku nepostačovala. Baltazar by nemohl ani užívat výnosu valašskomeziříčského panství, ani zastupovat Karla st. ze Žerotína ve správě Přerova.¹¹³

K přestupu Baltazara ze Žerotína došlo podle Dostála, vycházejícího z dietrichsteinské a žerotínské korespondence, někdy mezi zářím 1628 a únorem 1629.¹¹⁴ Konverze odstartovala rychlý postup Baltazara ze Žerotína v politické a úřednické dráze. Císař jej od nynějška oslovoval „*lieber getreuer und unser rath*“, sám Žerotín se označoval jako panovníkův „*allerunterthenigster diener und vasall*“. Zároveň byl započat proces předání valašskomeziříčského panství v jeho

(111) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28); KNOZ, T.: *Pobělohorské konfiskace jako komunikace na ose císař - zemský gubernátor*. ČMM, 113, 1994, s. 101–114.

(112) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 37 (ŽD 14); DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 65.

(113) Součástí Obnoveného zřízení moravského je artikul XIII/22 „*O náboženství*“. Hovoří se v něm o „*rozdvolení v náboženství*“, které bylo údajně příčinou „*velké války a roztržitosti*“. Zřízení se dále odvolává na předcházející císařské dekrety, orientované proti všemu, co by bylo „*na újmu Našeho svatého katolického náboženství*“. V mém závěru artikulu je konstatováno, že zjevné buřiči a rušitelé obecného pokoje mají být skutečně držáni a mají ztratit čest, hrdlo i statek. Do budoucnosti nemá být na statky ani do měst přijímán nikdo, kdo by se s panovníkem nesrovnával ve víře. Explicitně se zde nehovoří o nuceném odchodu nekatolíků do exilu. JIREČEK, H. (ED.): *Jeho císařské a královské milosti Ferdinanda Druhého Obnovené zřízení zemské markrabství moravského*. In: *Corpus iuris bohemicum*. Bd. 5/2, Brno 1880, s. 31.

(114) DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 65.

prospěch. Celý proces byl samozřejmě dlouhodobý. Hned po konverzi a zahájení jeho prvních kroků však mohl Baltazar ze Žerotína převzít alespoň některé úlohy při správě dominia. Baltazar se pokusil stabilizovat poměry na panství konečnou porážkou Valachů, jakož i zlepšením právního a ekonomického postavení „poslušných“ valašskomeziříčských poddaných.¹¹⁵ Ještě během roku 1628 došlo i k dalšímu posílení stability dominia: Kardinál Dietrichstein nabídl Baltazarovi ze Žerotína ke koupi části panství, konfiskované jeho někdejšími spoludržitelům, Jetřichovi a Bernardovi [mladšímu]. Uvedený obchod byl dokončen roku 1630, kdy k němu dal souhlas císař. Baltazar ze Žerotína se tak dostal mezi skutečně bohaté moravské pozemkové magnáty.¹¹⁶

Při poskytnutí souhlasu k dokoupení zbylých částí meziříčského alodu Ferdinand II. stanovil (stejně jako ve většině analogických přípádů), že Baltazar ze Žerotína musí převzít veškeré dluhy, ležící na panství. Dále se musel vyrovnat s Maxmiliánem z Liechtensteina, jenž si na meziříčské panství také činil určité nároky a jemuž bylo náhradou přičteno další někdejší žerotínské panství, severomoravský Bludov.¹¹⁷

Přesto nelze říci, že by se konvertitovi Baltazarova typu automaticky otevřely dveře k majetku a že by se nedostával do žádných sporů s císařskými úřady. Značné těžkosti způsobila Baltazarovi ze Žerotína povinnost splatit pohledávky, jež měla na meziříčském panství slezská šlechtična Polyxena z Promnic. Ve svazcích dietrichsteinské správy Moravy se nachází rozsáhlý fascikl materiálů, vztahujících se k jejímu případu.¹¹⁸ Spor propukl počátkem roku 1631 a v okamžiku smrti kardinála Dietrichsteina roku 1636 ještě nebyl uzavřen. Opětne

(115) Dostál hodnotí tuto činnost Baltazara ze Žerotína jako procísařskou a prokatolickou. Narážela podle něj na odpor měšťanů a výrazně se projevila jeho „protiľidová orientace“. DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 66.

(116) MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Valašské Meziříčí, č. 304/13a, nefoliováno. DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 66.

(117) Celou finanční operaci měla zajišťovat císařská dvorská komora. Baltazar ze Žerotína měl zaplatit „cum certis conditionibus“. „Rath, Cammerer und bestellter Obrister“ Maxmilián z Liechtensteina měl zaplatit za statek Bludov 30.000 zl. MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Postoupení Valašského Meziříčí Žerotínovi, kart. 132, č. 392, nefoliováno. František Dvorský píše, že byl Baltazar ze Žerotína jako konvertita od kardinála z Dietrichsteina i od Ferdinanda II. „náviděn“. Dokladem toho měl být dar, který mu císař poslal při svatbě s Kunhutou Františkou Pruskovskou. Ve skutečnosti byl asi vztah mezi Žerotínem a Dietrichsteinem poněkud komplikovanější. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína*. I. Praha 1894, s. 109.

(118) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Spor Žerotínů a Promniců, kart. 132, č. 392, nefoliováno. Polyxena z Promnic byla vdovou po Weigartovi z Promnic.

se v něm projevily vazby Baltazara ze Žerotína na oblast Slezska. Stejně tak je v aktech „promnické kauzy“ možno sledovat propojení Žerotínů s příslušníky nejdůležitějších rodů habsburských dědičných zemí – Valdštejnů, Slavatů, Liechtensteinů, Kolovratů. K případu se vyjadřovali císař Ferdinand II., kardinál Dietrichstein, kníže minsterberský. Baltazar ze Žerotína se dokonce v určitém momentu procesu dočkal nelibosti císaře a zadluženému meziříčskému panství hrozila exekuce. Ferdinand II. ovšem ani tehdy nepřestal Baltazara ze Žerotína oslovovat „*lieber getreuer*“ ani nezpochybnil jeho držbu Valašského Meziříčí.

Složitě jednání odráželo obecně panující stav. Císař, zastupován absolutisticky fungujícími úřady, zaujímal nekompromisní postoj k osobám, dlužícím věčně prázdné státní pokladně peníze. Bez ohledu na to, že se jinak jednalo o osoby politicky loajální. Někdy musel panovník řešit složité majetkoprávní spory mezi dvěma příslušníky katolického, resp. císařského politického tábora. Baltazar ze Žerotína vedl podobný spor o Tylovice a v případě Valašského Meziříčí se analogická situace opakovala, aniž by byla zpochybněna právoplatnost žerotínské držby valašskomeziříčského dominia. Panství bylo roku 1631 pevně určeno „*pro něj i pro jeho potomky a dědice, se vším příslušenstvím, náležitostmi, právy a spravedlnostmi, panstvími a podřízenostmi, pozemky a půdami, se vším, co je odevzdáno a uzavřeno v jeho hranicích*“.¹¹⁹

* * *

Baltazar ze Žerotína zřejmě prožíval roku 1631 první vrchol své společenské kariéry. Tehdy je v přerovské Pamětní knize titulován jako „*vysoce urozený pán, pán na Meziříčí pod Rožnovem, Kujavách, Tílovicích*“¹²⁰ a hradě Přerově. Původní titulatura rady a komorníka olomouckého biskupa a knížete Františka z Dietrichsteina byla nahrazena „*titulem J[eho] M[ilosti] C[ísařské] rada a komorník*“.¹²¹ Zároveň vykonával funkci zemského soudce v moravském markrabství, jakož i v Opolském a Ratibořském knížectví.¹²²

(119) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Spor Žerotínů a Promniců, kart. 132, č. 392, nefoliováno. Do případu zasáhla i manželka Adama ml. z Valdštejna, Johanna Emilie ze Žerotína, ale také císařský rada a někdejší korespondenční partner Karla st. ze Žerotína, Jeroným Bonacina.

(120) Tylovice byly z titulatury Baltazara ze Žerotína v Pamětní knize města Přerova později vyškrtnuty, nejspíše v souvislosti s ukončením sporu s Dietrichsteiny. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 8.

(121) Později se stal Baltazar ze Žerotína také komorníkem arciknížete Leopolda Viléma Habsburského jako olomouckého biskupa.

(122) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 8-9.

Roku 1631 se Baltazar ze Žerotína také oženil, a to z hlediska raně novověké šlechtické společnosti zdaleka ne špatně. Jeho manželkou se stala Kunhuta Františka Pruskovská z Pruskova.¹²³ Byla dcerou významného moravského šlechtice, Jiřího Kryštofa Pruskovského z Pruskova, vlastníka četných statků jak na Moravě, tak i ve Slezsku.¹²⁴ Pruskovští byli katolickým panským rodem a Jan Kryštof na to konto po Bílé hoře nasbíral celou řadu důležitých titulů, včetně císařského radovství a komornictví nebo radovství a komornictví arcivévody Karla Rakouského, brixenského a vratislavského biskupa.¹²⁵ Jiří Kryštof Pruskovský byl již ovšem roku 1631 mrtev, a tak za něj svatební smlouvu podepsal jeho syn Jiří Kryštof [mladší] Pruskovský z titulu Kunhutina poručníka.¹²⁶ Také přítomnost svědků, mj. hraběte Jiřího z Oppersdorfu, zemského hejtmana Knížectví hlohovského, a Jana Pichlera z Grodic, příbuzného Baltazara ze Žerotína a jeho matky, dokládá význam uzavíraného sňatku. Ne nadarmo se ve svatební smlouvě zdůrazňuje starobylá rodová tradice obou novomanželů.¹²⁷

Ještě téhož roku 1631 byl Baltazar ze Žerotína uveden svým příbuzným Karlem st. ze Žerotína do nájemství přerovského panství. Opět se o další stupeň zvýšil jeho hospodářský a společenský statut.

Ve třicátých a čtyřicátých letech přínáležel Baltazar ze Žerotína k významným představitelům nové šlechty.¹²⁸ Nadále byl císařským radou. Roku 1637 se stal dvořanem nového olomouckého biskupa, arciknížete Leopolda Viléma Habsburského. Tato skutečnost nepochybně souvisela s osobními vlastnostmi biskupa, který budoval roz-

(123) Františka Kunhuta Polyxena ze Žerotína, rozená Pruskovská z Pruskova, na Meziříčí, hradě Přerově, Rožnově a Kujavách. Titulatura v MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 8-9.

(124) Na Moravě šlo především o Přerov. O Pruskovských PILNÁČEK, J.: *Staromoravští rodové*. Reprint Brno 1972, s. 386.

(125) „Röm. Kay. auch zu Hungarn undt Böhmen König. May. Rath. undt Cammerer“. HALADA, J.: *Lexikon české šlechty*. III. Praha 1994, s. 148-149.

(126) Bez společenského významu nebyli ani svědkové Jiří z Oppersdorfu a (opět) Jan Pichler z Grodic, příbuzný Baltazara ze Žerotína a jeho matky.

(127) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Svatební smlouva Baltazara ze Žerotína, kart. 637, č. 2792, nefoliováno. Žerotín samozřejmě musel své manželce splnit určité podmínky, platy, důchody, zajištění případného vdovství apod. Musel se postarat dokonce i o její sourozence. Naproti tomu její bratr jí měl poskytnout věno: šperky, peřiny, nábytek apod. Dalšími svědky byli sv. p. Jáchym z Těšova, Jan Kryštof Karnický, sv. p. Jáchym Bess z Vrchlabi, sv. p. Kašpar Colonna z Felsu.

(128) A to bez ohledu na skutečnost, že nikdy nedosáhl obzvláště vysokých dvorských hodností a že se proto pro něj nenašlo místo ani ve šlechtickém archivu císařské dvorské kanceláře. AVA WIEN, ADELSARCHIV.

sáhlé dvory od Bruselu po Vídeň. Šlo již plně o projev barokní kultury. Leopold Vilém zároveň navazoval na dvůr Františka z Dietrichsteina a převzal tedy i manskou službu Baltazara ze Žerotína.¹²⁹

Ve třicátých letech i nadále pokračovaly spory Baltazara ze Žerotína o majetky v Tylovicích, v Kujavách, ve Valašském Meziříčí i v Přerově. Baltazarova majetková situace se poněkud proměnila po předčasně smrti jeho bratra, Františka Maxmiliána z Dietrichsteina roku 1633 a po smrti kardinála z Dietrichsteina a Karla st. ze Žerotína roku 1636. Po Karlu starším očekával řádné dědictví. Činil si však také některé nároky na majetek po Dietrichsteinech. Spolu se svým bratrem Bernardem [mladším] se rozhodl roku 1633 vstoupit opět do sporu o Tylovice. Sám František Maxmilián z Dietrichsteina totiž Tylovice, které považoval za svůj majetek, odkázal svému strýci, kardinálu Františkovi z Dietrichsteina. Když roku 1636 zemřel i on, přihlásil se s dědicským nárokem také Maxmilián z Dietrichsteina (otec Františka Maxmiliána). Majetkoprávní vztahy mezi Žerotíny a Dietrichsteiny tedy byly značně komplikované. Císařské úřady Baltazarovi ze Žerotína vyčítaly, že se svými nároky údajně přišel příliš pozdě.¹³⁰

Jako letopočet smrti Baltazara ze Žerotína byl v minulosti uváděn na základě úvah Eduarda Domlivila rok 1659.¹³¹ Dostatečné pramenné důkazy ovšem neexistují. Domlivil vycházel ze svých zjištění, že Baltazar ze Žerotína ještě na valašskomeziříčském panství zažil tažení švédských vojsk v samém závěru třicetileté války.¹³²

Na nedostatečnost Domlivilových argumentací při hledání data úmrtí Baltazara ze Žerotína upozornil František Dostál. Poprvé to učinil ve své knize „*Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*“, podruhé v „*Dějínách města Přerova*“.¹³³ Ani Dostál ovšem neposkytl pro

(129) Manským systémem olomouckého biskupství se v poslední době zabýval Dalibor Janiš. JANIŠ, D.: *Lenní systém olomouckého biskupství ve 13. a 14. století*. (Diplomová práce PrF MU). Brno 1996; JANIŠ, D.: *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302)*. ČMM, 116, 1997, s. 325–346.

(130) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, kart. 777, č. 3522.

(131) DOMLUVIL, E.: *Vlastivěda moravská. Valašskomeziříčský okres*. Brno 1914, s. 190–191. Jako druhé možné datum smrti Baltazara ze Žerotína Domlivil uvádí „před rokem 1657“.

(132) „Mnoho spolu se svými poddanými na statcích svých trpěl, zvláště též od Švédů, když roku 1648 zapálili Meziříčí a zámek.“ Eduard Domlivil je vůbec Baltazaru ze Žerotína velmi nakloněn a jeho hodnocení se značně odlišuje od hodnocení Františka Dostála. Zdůrazňuje např. jeho značné vzdělání a díky němu dosažené hodnosti. DOMLUVIL, E.: *Vlastivěda moravská. Valašskomeziříčský okres*. Brno 1914, s. 191.

(133) DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 67; HOSÁK, L. -DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 44.

svou redataci Baltazarovy smrti do let 1643–1644 dostatečné přímé důkazy. Odkazuje na pamětní zápisy města Valašského Meziříčí. Podle jeho tvrzení se ještě před polovinou čtyřicátých let ujala správy panství Baltazarova manželka, Kunhuta Františka Pruskovská z Pruskova, a to jménem svých tři nezletilých synů, Karla Jindřicha, Františka Ludvika a Bernarda Ferdinanda ze Žerotína.¹³⁴ Ve skutečnosti lze pouze bezpečně říci, že Baltazar ze Žerotína zemřel před rokem 1654. V materiálech jeho procesu o Tylovice je zaznamenáno, že byl k tomuto datu již nebožtíkem. Vedení sporu za něj tehdy musel převzít jeho bratr Bernard [mladší], údajně v zájmu Baltazarových „*nezletilých potomků a dědiců*“. Jen těžko by k podobně zdůvodněné změně ve vedení procesu došlo celých deset let po Baltazarově smrti.¹³⁵

Baltazar ze Žerotína s pomocí Karla staršího na dlouhou dobu vytvořil personální propojení mezi valašskomeziříčským a přerovským panstvím. Podařilo se mu na jeho panstvích provést rekatolizaci a protireformaci v takové míře, aby v souladu s přáními Karla st. ze Žerotína zachránil obě panství pro rod Žerotínů. Nechtěl přitom způsobit svým dominiím, beztak dosti zkoušeným povstáním i válkou, další sociální a ekonomické otřesy.¹³⁶

Baltazar ze Žerotína zajisté svým obecným významem nedosahoval úrovně Václava Eusebia z Lobkovic, Adama ml. z Valdštejna nebo Jana Křtitele z Verdenberga. Během třicetileté války neměl ani příliš mnoho příležitostí, aby na svých dominiích mohl provést celkovou kulturní a strukturální reformu. Neměl bezprostřední přístup k císařskému dvoru a nemohl proto na svých statcích přímo zavést vídeňský dvorský životní styl. Navázal ovšem na žerotínskou rodovou tradici, které dal nový rozměr, již katolický a barokní. Ve sporech o Tylovice i Valašské Meziříčí získal bohaté zkušenosti, kterak si počínat v roli patrimoniální vrchnosti epochy absolutismu. Zmíněné zkušenosti mohl velmi dobře využít při správě přerovského panství.

(134) MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, č. 304/13a. Ani na základě materiálů v Nové sbírce, na něž Dostál odkazuje, ovšem nelze jeho teorii podpořit. DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 67. O úmrtí Baltazara ze Žerotína také BALETKA, L.: *Z dob třicetileté války. Přepadení plukovníka Winze Valachy meziříčského a vsetinského panství v r. 1642*. In: *Valašské Meziříčí od minulosti k dnešku*, 2, 1970, s. 19. Podle Baletky již Baltazar ze Žerotína roku 1647 nežil a řízení ve věci plukovníka Winze bylo vedeno proti jeho dědicům. Také on ovšem dokládá konkrétní právní úkon s dědici Baltazara ze Žerotína až k roku 1656.

(135) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, kart. 777, č. 3522, nefoliováno.

(136) HOSÁK, L. – DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 41–42.

Přerovské panství za Baltazara ze Žerotína

Po roce 1628 vznikla na přerovském panství poněkud neobvyklá majetkoprávní a společenská situace. Některými svými aspekty se podobala poměrům na Třebíči. Také přerovské panství bylo po vydání protireformačních dekretů a Obnoveného zřízení zemského předáno do užívání osobě z blízkého příbuzenstva, nicméně původní držitel si zachoval ke svému statku pevně vymezenou právní vazbu.

V případě přerovského dominia byla zvolena forma nájemní smlouvy. Podobně jako na Náměstí přišel na panství nájemce (dobovou německou terminologií nazývaný „*Bestand*“), jemuž byla nájemní smlouvou postoupena některá užívací práva. Nestal se ovšem plnoprávným držitelem alodního panství. Za nájemce přerovského panství byl Karlem st. ze Žerotína zvolen jeho příbuzný z valašskomeziříčské větve rodu, Baltazar ze Žerotína.¹³⁷

Zásadní charakteristika vztahu mezi držitelem a nájemcem panství byla v první polovině 17. století vymezena zemským právem, resp. rodící se formou recepce římského soukromého práva, transformovaného prvky absolutismu.¹³⁸ Konkrétní podobu nájemství na přerovském panství ale předurčila osobní autorita Karla st. ze Žerotína, jeho vztah k panovníkovi, k Baltazarovi ze Žerotína i k vlastním poddaným na dominiu. Karel st. ze Žerotína získal po delším jednání od císaře Ferdinanda II. povolení, aby si po svém odchodu do exilu mohl na Moravě ponechat přerovské panství a aby na něm dokonce směl za předem daných podmínek čas od času pobývat. Postupně se právo dočasného omezeného pobytu „*via facti*“ proměnilo na právo pobytu trvalého. Na správu panství se ale vztahovaly obecně platné právní normy, požadující katolického nájemce nebo katolické úředníky.¹³⁹

Karel st. ze Žerotína, donedávna vedoucí politická postava moravských stavů a nejvýznamnější podporovatel Jednoty bratrské, začal přesvědčovat Baltazara ze Žerotína ke konverzi. Zároveň Baltazarův přestup ke katolictví projednal s císařem Ferdinandem II. a pomohl jej legalizovat. Ačkoliv Karel st. ze Žerotína sám konvertovat nechtěl, byl si vědom nezvratnosti probíhajících politických pro-

(137) O tom na případu náměstského dominia KNOZ, T.: *Správní a hospodářská reforma na náměstském panství po roce 1628*. ČMM, 116, 1997, s. 138–139.

(138) ERLER, A. – KAUFMANN, E. (ED.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, I. Bd. Berlin 1971.

(139) ODLOŽILÍK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1564–1636*. Praha 1936, s. 177.

cesů. Podobně, jako mnozí další představitelé české a moravské šlechty, se v dané situaci pokusil zachránit co nejvíce z politických a náboženských svobod, jakož i co nejvíce ze svých statků.¹⁴⁰ Vedle toho nepochybně vedly Žerotína k nalezení nájemce pro přerovské panství také motivy zcela nepolitické. Karlu st. ze Žerotína byla roku 1628 již šedesát čtyři léta a jeho nemoc se také nacházela v pokročilém stadiu.¹⁴¹ Žerotín si nepochybně přál mít vedle sebe blízkou osobu, která by za něj převzala hospodářské vedení statku. V okamžiku odchodu do emigrace si sice nebyl jist, nakolik se bude moci napříště na Moravu vracet, již po několika měsících ovšem bylo jasné, že císař veškeré své sliby v tomto směru dodrží. Dokonce mohl v zemi působit v podstatně větší šíři, nežli slibovaly panovníkovy původní garance.¹⁴²

Podle prvních neoficiálních ujednání měl Baltazar ze Žerotína nejspíše zajišťovat kontinuitu poměrů na přerovském panství v době Karlovy nepřítomnosti. Karel st. ze Žerotína by vše spolu se svou manželkou Kateřinou z Valdštejna ze svého exilového působiště korespondenčně kontroloval. Po návratu Karla st. ze Žerotína na Přerov (natrvalo v září 1633) se sice situace změnila, veškeré pravomoci nájemce však zůstaly Baltazarovi ze Žerotína i nadále.¹⁴³

Za jakých okolností došlo k navázání bližšího osobního kontaktu mezi Karlem st. ze Žerotína a Baltazarem ze Žerotína, z pramenů nevyplývá. František Dostál upozorňuje až na jejich vzájemnou korespondenci z konce dvacátých let.¹⁴⁴

Převzetí přerovského panství Baltazarem ze Žerotína probíhalo ve dvou hlavních etapách. První etapu lze klást k roku 1631, kdy se stal nájemcem panství a spravoval jej pod kontrolou Karla st. ze Žerotína, resp. pod Karlovou držbou a s jeho občasnými konkrétními zásahy do poměrů na dominiu. Druhá etapa započala smrtí Karla st. ze Žerotína.

(140) O tom např. VÁLKA, J.: *Karel starší ze Žerotína (1564–1636)*. Z kralické tvrže, 13, 1986, s. 5–6; VÁLKA J.: *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*. Brno 1996, s. 106–107.

(141) O nemoci Karla st. ze Žerotína KNOZ, T.: „... s pomocí boží dosti mírně se mám ...“ *Zdraví a nemoc Karla staršího ze Žerotína*. Acta Musei Moraviae. Scientiae sociales, 82, 1997, s. 183–199.

(142) O jednáních mezi císařem a Žerotínem o možnostech jeho pobytu v zemi kolem roku 1628 nejvíce materiálu HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 95–237.

(143) HOSÁK, L. – DOSTÁL, J.: *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 29–35.

(144) Jejím vyústěním měla být zmiňovaná Baltazarova konverze, resp. převzetí Valašského Meziříčí a Přerova. DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962, s. 65.

Baltazar se s požeňáním svých příbuzných stal jediným svobodným držitelem panství. Již v době nájemství Baltazar ze Žerotína transformoval některé společenské a právní vztahy na dominiu. „Pamětní kniha města Přerova“ dokonce podává svědectví, že jen v omezené míře respektoval dosavadní tradiční žerotínskou vrchnostenskou politiku a cílevědomě vnášel na přerovské panství prvky absolutismu.¹⁴⁵

Ihned po příchodu Baltazara ze Žerotína na přerovské dominiu roku 1631 byly sepsány nové přísahy přerovských městských hodnostářů. Pravděpodobně byly současně formulovány analogické přísahy úředníků vrchnostenských. Ty ovšem nejsou v městské knize zachyceny.¹⁴⁶

Nejdůležitější z přísah se týkala voleného městského úřadu. Následovaly přísahy radního písaře a dalších nižších městských funkcionářů. Zároveň museli stvrdit věrnost Baltazarovi ze Žerotína přerovští rychtáři, cechmířtři, fišmířtři, řezníci, sládkové, mlynáři, hajní, rychtáři, výběřci berně, výběřci mýtného. V textu všech přísah se projevilo hned několik prvků, svědčících o nastoupené cestě proměn na panství, výrazně překračujících rozsah i kvalitu reforem předcházejícího období. Zřetelně lze sledovat postup protireformace a rekatolizace. Měšťané původně přísahali věrnost „Pánu Bohu Všemohoucímu, Jeho Milosti Pánu, Pánu našemu milostivému i všeckej obci“. To byl text, který mohli akceptovat i nekatoličtí měšťané. Baltazar ze Žerotína velmi rychle během třicátých let vtělil do textu přísahy také projev úcty k Panně Marii, v němž bylo zdůrazněno neposkvrněné početí, jakož i projev úcty ke svatým. Mariánská úcta nebyla až dosud v nekatolickém prostředí běžná, a nebyla proto ani součástí právních textů podobného charakteru.¹⁴⁷

Ze slov přísah jsou patrné i další tendence, s nimiž nastupoval Baltazar ze Žerotína do funkce nájemce přerovského panství. Lze se domnívat, že přísaha „Jeho Milosti Pánu“ již patří jemu a nikoliv Karlovi st. ze Žerotína. Z formulací vyplývá, že se na dominiu započal proces absolutizace, byrokratizace a sociálního disciplinování obyvatelstva. Purkmistr a konšelé jsou zavázáni k přímé podřízenosti vrchnosti. O „starobyklých městských právech a privilegích“, které měšťané dříve při každé příležitosti připomínali, není v textu žádná zmínka. Nově je definováno postavení měšťanů. Už nevyplývá z jejich

(145) HOSÁK, L. - DOSTÁL, J.: *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 29-35.

(146) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 34v. Přísahy byly zapsány roku 1631. Pamětní kniha Přerova obsahuje dvě přísahy městského úřadu.

(147) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova č. 259, fol. 35v-37.

starých svobod a není praktikováno bezprostředně městskou samosprávou. Jednoznačně se odvozuje od vůle vrchnosti.¹⁴⁸ Nic se nezměnilo na prvořadém zájmu vrchnosti na zachování klidu na dominiu a na hospodářské prosperitě poddaných, na níž byla i nadále závislá také prosperita vrchnosti.

Proměna spočívala v přísné hierarchizaci relativně uzavřené společnosti na dominiu. Bezprostřední podřízení měšťanů Přerova Baltazarovi ze Žerotína se v artikulech přísah projevilo ztotožněním zájmu města se zájmem vrchnosti. Dotklo se tradičních hodnot, určujících vztah mezi vrchností a poddanými, např. ochrany vdov a sirotků nebo diferenciacce poddaných podle majetku. Mezi povinnostmi, k nimž se purkmistr a konšelé zavazovali, bylo vybírání dávek a platů pro vrchnost. Stali se vrchnostenskými úředníky, zapojenými do budované byrokratické struktury. Vyloučen byl „sousedský“ přístup k vykonávání úřadu, typický pro tradiční horizontální chápání městské společnosti jako obce. Městští úředníci nesměli hledět „*darů, přízně, lásky, přátelství či nepřátelství*“. Hierarchizace se projevila stupňovitou právní vazbou: Vyšší úředníci města Přerova přísahali vrchnosti a obci, níže postavení úředníci kromě vrchnosti také purkmistru a konšelům a nejnižší pouze purkmistru a konšelům.¹⁴⁹

Přerovští měšťané se museli s novým pánem smířit. Do městské knihy byla zapsána jeho titulatura, jakož i titulatura jeho manželky, Kunhuty Františky Pruskovské z Pruskova. Městská rada přitom důsledně dbala na vyjádření dostatečné formální poniženosti a úcty, k níž patřilo přesné používání všech hodností a titulů vrchnosti a jejich aktualizace při jejím postupu na společenském žebříčku. Jakmile se Baltazar ze Žerotína stal „*radou a komorníkem J[e]ho M[ilosti] arciknížete Leopolda Viléma, biskupa olomouckého*“, byla do jeho titulatury doplněna i tato prestižní hodnost.¹⁵⁰ Titulatury v přerovské městské knize kopírují tendenci k překrývání významu tradičních zemských stavovských hodností úřady dvorskými a absolutistickými.¹⁵¹

(148) K problematice PÁNEK, J.: *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, In: PÁNEK, J. (ED.): *Česká města v 16.-18. století*. Praha 1991, s. 15-36.

(149) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, č. 259, *Pamětní kniha Přerova*, fol. 35. O hierarchii ve vrchnostenské legislativě KNOZ, T.: *Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy*. ČMM, 111, 1992, s. 50.

(150) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, *Pamětní kniha Přerova*, č. 259, Titulatury, fol. 8.

(151) K problematice „převrstvení“ stavovských hodností hodnostmi dvorskými stále nejpodrobněji FELLNER, T. – KRETSCHMAYER, H.: *Die österreichische Zentralverwaltung*. Wien 1907. V poslední době v obecnější rovině DUCHHARDT, H.: *Das Zeitalter des Absolutismus*. München 1992.

Období, bezprostředně následující po převzetí jakéhokoliv domnia novou vrchností, bylo vždy charakteristické potvrzováním starších privilegií a určitými reformami patrimoniálních struktur. Stejně tak tomu bylo po příchodu Karla st. ze Žerotína na Přerov a k analogickému procesu došlo také po podepsání nájemní smlouvy s Baltazarem ze Žerotína.¹⁵²

Proces proměn pokračoval rekatolizací. Kromě zakomponování nábožensky laděných formulí do přísah všech stupňů došlo k dosažení katolických farářů do přerovské farní struktury, a to pod přímým dohledem kardinála Dietrichsteina.¹⁵³ František Dostál upozornil na skutečnost, že se většina protireformačních kroků (zákazy pohřbů, zvonění, kopání hrobů apod.) shodovala s metodami používanými na valašskomeziříčském panství.¹⁵⁴

Další okruh změn se na počátku třicátých let týkal vztahu mezi vrchností a městem. Pokračovalo posilování vlivu vrchnostenské správy na úkor městské samosprávy. Baltazar ze Žerotína se rozhodl obnovit a zpřehlednit vybírání některých platů. Nechal vyhotovit „*poznámenání placení mlynářů od novýho díla při velikým mlejné*“.¹⁵⁵ V letech 1629–1633 byly některé platy nově ustanoveny, souvisely např. s rozsáhlou rekonstrukcí a obnovením výroby ve dvou přerovských panských mlýnech. Mlynáři se spolu s přerovskými měšťany museli podílet na placení prací, které rekonstrukci provázely: na kácení stromů v lese, tesání klád, výrobě mlýnských kol, hlav, koryt a na výrobě palečných kol.¹⁵⁶

(152) Baltazar ze Žerotína musel při přebírání panství brát v úvahu osobní prestiž Karla st. ze Žerotína. Nelze však dost dobře souhlasit s názorem Františka Dostála, podle nějž dávali přerovští měšťané přednost Karlovi st. ze Žerotína před Baltazarem ze Žerotína. Na základě písemných pramenů lze předpokládat, že se měšťané dosti dobře vyznali v majetkoprávních vztazích Žerotínů. Věděli, ve kterých záležitostech si ponechal pravomoci Karel st. ze Žerotína a ve kterých byly předány Baltazarovi. Podle toho se na konkrétního z nich obraceli se svými suplikami. Stranou v tomto ohledu nezůstali ani manželky obou Žerotínů.

(153) HOSÁK, L. – DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 33.

(154) Jestliže tomu tak skutečně bylo, potom lze opravdu hovořit o významných pravomocech Baltazara ze Žerotína na přerovském panství, a to bezprostředně po roce 1629. Zvláště, máme-li možnost situaci v Přerově porovnat se situací v Brandýse nad Orlicí, kde si Karel st. ze Žerotína ponechal svrchovanou držbu, bez zprostředkování nájemcem. Ani v Brandýse se Žerotín sice neubráníl protireformaci a rekatolizaci, nicméně působil protireformačním komisařům značné obtíže.

(155) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 64.

(156) Mlýny zpravidla náležely k nejvíce vynášejícím podnikům velkostatku. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 64. O hospodaření vrchnostenských mlýnů MATĚJEK, F.: *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě*. Pra-

Baltazar ze Žerotína navázal na některé hospodářské postupy Karla st. ze Žerotína a pokusil se prosadit jejich intenzifikaci. Týkalo se to například vrchnostenského zisku ze sečení obecních luk. Roku 1620 šly peníze ze sečení luk do vrchnostenské pokladny poprvé, roku 1635 bylo přistoupeno k novelizaci této hospodářské položky.¹⁵⁷ Byl vydán příkaz, aby byly obecními spřeženými přivázeny k velkostatku kameny z vrchnostenského lomu.¹⁵⁸ Rekodifikaci vztahu mezi vrchností a městem v době nájemství Baltazara ze Žerotína dokládají také nové, mnohdy novelizované, opisy různých starších smluv, nařízení a privilegií.¹⁵⁹

* * *

Část literatury zabývající se osobností Karla st. ze Žerotína, úlohu Baltazara ze Žerotína na přerovském panství více méně pomíjí a spokojuje se s konstatováním, že si Karel starší přerovské panství po odprodeji Náměště a Rosic ponechal.¹⁶⁰ Důvodem k přehlédnutí zásadních majetkoprávních i strukturálních proměn snad může být skutečnost, že se Karel st. ze Žerotína ani po roce 1628 nevzdal vůči Přerovu své někdejší aktivní politiky. Podržel si značné množství pravomoci a intenzivně do zdejších poměrů zasahoval. Alespoň částečně se mu dařilo (pod zástěrkou reforem Baltazara ze Žerotína) provádět své tradiční kulturní a hospodářské záměry.

V nedlouhém období mezi prodejem Náměště a odchodem do Vratislavi vytvořil Žerotín z Přerova nejdůležitější centrum svých zbylých držav. V době, kdy pobýval v exilu, sloužil navíc Přerov jako spojovací článek s Markrabstvím moravským. Z Přerova se navíc komunikovalo i s ostatními žerotínskými statky – s Třebíčí i s Brandýsem. Z Přerova byl alespoň do určité míry organizován prodej Náměště a bylo odtud dohlíženo na naplnění Žerotínových zájmů na prodávaných državách. V krátkodobém výhledu zde měl být chráněn

ha 1959, kap. Mlýny a jiné podniky na feudálním velkostatku, s. 183–189, kap. Mlynáři a jejich svobodníci, s. 225–229; VÁLKA, J.: *Hospodářská politika feudálního velkostatku*, Praha 1962, s. 62.

(157) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 64v. Šlo o louky „Pod žebračkou“, „V stehance“ a „U koňského“ atd.

(158) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 65.

(159) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 64–82v. V Pamětní knize Přerova se v této době objevují záznamy o privilegiích některých cechů (pekařského, kožišnického), původně pocházející již z první poloviny 16. století.

(160) Podle Odložilika „*Brandýs nad Orlicí a Přerov, který podle ustanovení Fridricha ze Žerotína měl přejítí na jiné mužské členy rodu, spravoval Karel až do své smrti.*“ ODLOŽILÍK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1564–1638*. Praha 1936, s. 23.

odvážený majetek Karla st. ze Žerotína a jeho rodiny, příbuzných, chráněnců a poddaných. Přes Přerov například putovala do Vratislavi žerotínská knihovna a do Lešna bratrská tiskárna.¹⁶¹ Přerovský zámek přestal sloužit jako útočiště pro měšťany a stal se opět zámkem rezidenčním.

Karel st. ze Žerotína sledoval roku 1628 na přerovském dominiu i některé dlouhodobější cíle. Po prodeji ostatních moravských statků sem natrvalo přesídlila určitá část jeho dvora a byl přestěhován zámecký mobiliář. Na Přerov se přestěhovali někteří z Žerotínových dvořanů a služebníků. Byl mezi nimi i dlouholetý náměšťský hejtman Tomáš Soběhrd z Kozlova či hofmistr Martin Krato, kterého dokonce Žerotín v jednom ze svých dopisů nazývá „*správceem panství přerovského*“.¹⁶² Přerov poskytoval ochranu i některým skupinám poddaných z ostatních žerotínských panství. František Hrubý uvádí celou skupinu třebečských měšťanů, kteří se sem odebrali, aby našli relativní dostatek náboženské svobody.¹⁶³

Četní zájemci o nalezení azylu na přerovském panství se na Karla st. ze Žerotína obraceli písemnou formou. Žerotín k těmto žádostem přistupoval značně diferencovaně. Některé odkázal na skutečnost, že je panství pronajato Baltazarovi ze Žerotína a že je proto nutno obracet se přímo na něj.¹⁶⁴ Velké skupině žadatelů o azyl Žerotín vyhověl. Bývají uváděny případy, kdy vydával duchovní Jednoty bratrské před protireformačními komisaři za své dvořany, služebníky nebo zaměstnance. Žerotínův přerovský dvůr se tak závěrem dvacátých let 17. století stal velmi početným.¹⁶⁵

(161) KREUTZ, R.: *Vlastivěda moravská. Přerovský okres*. Brno 1927, s. 85–90. O převezení vybavení kralické tiskárny do Přerova HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 176–177.

(162) V říjnu 1628 ještě Žerotín píše Soběhrdovi jako „*úředniku na Náměšti*“ a dává mu instrukce ohledně vinobraní. Podobná situace *panovala* dokonce ještě v květnu 1629. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUČ, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30, (ŽD 28), fol. 83, 158. Soběhrd patrně nepřestal působit v Žerotínových službách ani v Přerově.

(163) František Hrubý ovšem v téže komentáři upozorňuje, že toto jejich doufání bylo marné, neboť i na přerovském panství již v této době propukla pod panstvím Baltazara ze Žerotína první vlna rekatolizace. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 216.

(164) Podle Františka Hrubého odpovídal Žerotín 3. ledna 1630 přerovským měšťanům na jejich stížnosti na nově dosazené kněze, že nemůže ve věcech protireformace zasahovat, protože tyto pravomoci přináleží Baltazarovi ze Žerotína, jemuž již panství předal. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 228.

(165) Roku 1629 musel Žerotín z emigrace dementovat, že údajně hájí a chrání na přerovském panství „*predikanty a poběhlíky*“. HOSÁK, L. – DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny mės-*

Mezi Karlem starším a Baltazarem ze Žerotína patrně existovala určitá nepsaná dohoda o rozdělení kompetencí na přerovském panství. Baltazar ze Žerotína například (alespoň v prvních letech) příliš nezasahoval do náboženských poměrů na dominiu. Tato oblast, stejně jako personální a některé poddanské otázky si vyhradil Karel starší. Vztah obou Žerotínů k sobě navzájem i k Přerovu je možno částečně rekonstruovat na základě informací obsažených v jejich korespondenci.¹⁶⁶

Karel starší ze Žerotína se i se svou manželkou natrvalo vrátil na přerovský zámek na podzim roku 1633. Během předcházejících čtyř let sem ovšem několikrát zajel na kratší dobu.¹⁶⁷ Do poměrů na panství ovšem zasahoval i v době pobytu mimo Přerov. Faktické rozdělení kompetencí a vlivu mezi Baltazarem a Karlem nastiňuje případ kněze Tančika. Nově dosazený katolický farář Jan Tančík si stěžoval u Baltazara ze Žerotína, jakožto u vrchnosti a katolíka, že přerovská samospráva vůči němu nechce vykazovat vstřícnost, jakou donedávna projevovala evangelickým farářům. Na Karla st. ze Žerotína se zase obrátili přerovští radní se stížností, že jim Tančík napsal „urážlivé a hanlivé psaní.“ Karel st. ze Žerotína v září roku 1632 zároveň řešil žádost faráře Tančika, aby si směl zakoupit dům. Žerotín jeho žádost sice diplomaticky, ale rozhodně odmítl. Vyčetl mu, že již tak vede spory s přerovskými měšťany a že by jim proto nebyl dobrým sousedem. Pohrozil faráři, že věc oznámí biskupským úředníkům a neváhal poukázat ani na své dobré přátelství s kardinálem Dietrichsteinem, jehož hněv by si Tančík prý mohl vysloužit. Karel st. ze Žerotína v dopise vystupuje jako svrchovaná přerovská vrchnost a svůj ostrý tón zdůvodňuje povinností ochrany vlastních poddaných.¹⁶⁸

ta Přerova. II. Přerov 1971, s. 33-34. Přesto Žerotín podle některých zmínek v korespondenci pochyboval o bezpečnosti svých chráněnců na přerovském panství, neboť si byl vědom Baltazarova pragmatického přístupu v této věci.

(166) V případě Žerotínovy korespondence jde především o fragmentární informaci z let 1621-1622 v příslušném kopiáři, věnovaném vrchnostenské správě. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 19, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755. Podobně jako v případě Brandýsa nad Orlicí, i v případě Přerova je velmi důležitým pramenem, týkajícím se správy panství, také korespondence Kateřiny z Valdštejna. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I, II. Praha 1894-1895.

(167) Úplnou tabulku pobytů Karla st. ze Žerotína po roce 1629 podal František Hrubý. Podle něj pobýval Žerotín na Přerově 25. 1.-2. 2. 1629, 24.-25. 6. 1629, 12.-15. 7. 1629, 1.-22. 10. 1629, 27. 2.-2. 3. 1630, 26. 11.-17. 12. 1631, 6.-12. 9. 1633, 12. 10. 1633-9. 10. 1636. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 537.

(168) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 392-393.

Baltazar ze Žerotína nepobýval na Přerově nepřetržitě. I během třicátých let pro něj zůstávalo hlavní rezidenci Valašské Meziříčí. Z tohoto důvodu probíhala komunikace mezi ním a Karlem st. ze Žerotína velmi často korespondenční formou. Kateřina z Valdštejna zvala v dopise roku 1634 Baltazara na Přerov, aby se stal svědkem při sepisování jejího testamentu ve prospěch generálního dědice Rudolfa z Valdštejna. Účast katolického příbuzného (a dědice přerovského panství) měla být garancí právní stability testamentu vůči panovnické moci. Vedle Baltazara se tehdy pod testament podepsaly další zainteresované osoby, mající co do činění s přerovským panstvím: Zdeněk Přepyský, Václav Švábenský a Bernard Brabantský.¹⁶⁹

Kateřina z Valdštejna byla ve styku také s Baltazarovou manželkou Kunhutou Františkou Pruskovskou z Pruskova. V jejich vzájemné korespondenci se opět uplatňují typická „ženská“ témata: otázky po zdraví, výměna receptů, hospodářských produktů (máslo, krav, vepřů, drůbeže), některých domácích potřeb tradičního zámeckého inventáře (nádobí, polštářů, povlaků). Komunikace mezi Žerotíny byla ve třicátých letech dosti frekventovaná, Baltazar se stal svého druhu adoptivním synem Karla staršího.¹⁷⁰

* * *

Karel st. ze Žerotína zemřel na Přerově 9. října 1636. Jeho tělo bylo odvezeno k pohřbením slavnostem do Brandýsa nad Orlicí. Kateřina ze Žerotína se z Přerova odstěhovala do Brna. Jediným právoplatným dědicem a správcem přerovského panství se stal Baltazar ze Žerotína.¹⁷¹

Podzim roku 1636 je proto možno považovat za počátek třetí etapy pobělohorských proměn na přerovském panství. Jejím cílem bylo dokončení protireformace, nastolení absolutistických vztahů a barokní kultury. Z písemných pramenů se zdá, že Baltazar ze Žerotína

(169) Zvláště, když měl být jejím univerzálním dědicem další katolický příbuzný, Rudolf z Valdštejna. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. II. Praha 1895, s. 214–215. Rudolf z Valdštejna a Baltazar ze Žerotína si byli svým sociálním i osobnostním typem, jakož i průběhem kariéry dosti podobní.

(170) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 109, 136, 241, 312. II, Praha 1895, s. 30, 176, 221, 261, 262, 352. Vzájemná korespondence mezi oběma Žerotinkami se nesla v přátelském a zdvořilém duchu, nechybí však ani Kateřinino odmítnutí pohostinství pro Kunhutinu sestru a známý dopis, v němž odmítá odpovídat na Kunhutin německy psaný dopis.

(171) KREUTZ, R.: *Vlastivěda moravská. Přerovský okres*. Brno 1927, s. 89–90.

svůj cíl naplnil ve dvou vlnách, charakterizovaných roky 1638 a 1647.¹⁷²

Rokem 1638 jsou datována některá právní opatření Baltazara ze Žerotína, která měla zakotvit jeho svrchovanou alodní držbu přerovského panství. Byly provedeny podobné kroky, k jakým svého času, po převzetí statku od Fridricha ze Žerotína, přistoupil i Karel starší. Nejdůležitějším právním dokumentem transformujícím majetkoprávní vztahy na panství po smrti Karla st. ze Žerotína, byl „*List jich M[ilos]tí pánův z Žerotína strany odvedení statku přerovského panu Baltasarovi letho 1638*“.¹⁷³ Složitý majetkoprávní statut přerovského panství vznikl již na základě testamentu Fridricha ze Žerotína a velmi se podobal poměrům na Židlochovicích. Ačkoliv Karel st. ze Žerotína určil Baltazara ze svého dědice, musel být převod statku na jeho osobu schválen a potvrzen předávací listinou vydanou ve prospěch Baltazara ze Žerotína mužskými příslušníky rodu. Právně uznávanými držiteli „*fidelcomisu*“ byli ti Žerotínové, kteří přestoupili ke katolictví. Listinu signovali Jan Jetřich, Přemyslav, Bartoloměj a Karel Kryštof ze Žerotína.¹⁷⁴

Zmínovaní příslušníci rodu se sešli v lednu roku 1638 v Olomouci pod předsednictvím Přemyslava ze Žerotína. Sepsali smlouvu, podle níž měl Baltazar ze Žerotína převzít veškerá práva vůči přerovskému panství. Signatářům smlouvy za ně měl vyplatit 30.000 zlatých. Baltazar získal právo se statkem svobodně nakládat a testamentárně jej postupovat svým potomkům v mužské linii. Žerotínové se zavazovali, že převod oznámí všem příslušným zemským úřadům, jakož i „*městu, dědlnám i všechněm poddaným*“. Text smlouvy nestanoví žádné další podmínky. Někdejší povinnost vrchnosti o každé majetkoprávní změně vést minimálně čtvrt roku dopředu jednání s pře-

(172) Rok 1638 je zároveň rokem, kdy Baltazar ze Žerotína dosáhl také oficiálního uznání své držby Přerova, která musela být schválena jak mužskými příslušníky rodu Žerotínů, tak i císařem Ferdinandem II., resp. Ferdinandem III. HOSÁK, L. - DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 42. Jinak tato skutečnost vyplývá i z Pamětní knihy města Přerova, v níž jsou léta 1638 a 1647 charakterizována výraznou legislativní aktivitou vrchnosti vůči městu.

(173) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 123–123v.

(174) Jan Jetřich ze Žerotína na Velkých Losinách (1608–1645), Přemyslav ze Žerotína na Vizemberku (1608–1652), Karel Kryštof ze Žerotína se měli stát po Baltazarově smrti držiteli Přerova, to však alespoň v některých případech naráželo na jejich konfesi. Pocházeli ze šumperské a vizmberské větve rodu. Bartoloměj ze Žerotína (†1644) byl synem Ladislava Velena z břeclavské větve. SLAVÍK, J.: *Z Žerotína*. In: *Ottův slovník naučný*. 27. díl. Praha 1908, s. 817–818.

rovskými měšťany vzala za své s převrstvením stavovského systému prvky absolutismu.¹⁷⁵

V nové pozici se Baltazar ze Žerotína pokusil dokončit proměny, s nimiž započal již jako nájemce. Nejvíce se to týkalo těch záležitostí, v nichž se až dosud musel podřizovat odlišné vůli Karla st. ze Žerotína. Velmi zřetelná byla revize vztahu Karla staršího k přerovské židovské obci. František Dostál charakterizuje Karlův postoj jako a priori negativní, vyvstávající ovšem z vypočítavosti představitelů obce ve válečných dobách, kdy bylo nutno vypsát nové daně.¹⁷⁶ Při této interpretaci se opírá o list Karla st. ze Žerotína přerovské městské radě z 23. února 1629. Žerotín tehdy rezolutně vystoupil proti požadavkům přerovských Židů. Ještě před svým odchodem do exilu pověřil městské konšely, aby jednali jeho jménem. Měli židovským starším sdělit, že až dosud požívali stejných výsad a ochrany, jako ostatní měšťané. Nyní, v době krize, tedy nemohou žádat žádné výjimky a osvobození od platů, nýbrž musí snášet veškeré strasti spolu se všemi poddanými.¹⁷⁷

Jakmile převzal Baltazar ze Žerotína veškerou moc na Přerově, vypravila k němu, až na zámek do Valašského Meziříčí, přerovská židovská obec poselstvo. Předneslo žádost o poskytnutí rozsáhlých svobod, které Baltazar ze Žerotína vyhověl. Roku 1638, ve chvíli postupující protireformace, vydal privilegia ve prospěch přerovských židovských špitálů, škol, domů a gruntů. Dovolil konat veškeré náboženské obřady. Židovská obec získala nezávislost na přerovské radnici.¹⁷⁸ Baltazar ze Žerotína si od těchto opatření mimo jiné sliboval

(175) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 123-123v. Dokument byl napsán také „na místě Jeho Milosti pana bratra a pana strejce našeho, pana Jana Jetřicha z Žerotína a na Losýně“, který se jednání osobně nezúčastnil.

(176) HOSÁK, L. - DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 46-48. Podle Dostála zaujal Baltazar ze Žerotína k židovskému obyvatelstvu z hospodářských důvodů smířlivější stanovisko než jeho předchůdce Karel st. ze Žerotína.

(177) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, List Karla st. ze Žerotína strany Židův, fol. 126. Třebíč, 23. 2. 1629. Zůstávají v obci stejně dobře, jako jiní spolusousedé. V pokojných časech užívali stejného dobrodiní. Stejně dobře jako jiným měšťanům jim sloužilo právo. K vrchnosti měli tutéž cestu. Byla nad nimi držena ochranná ruka, a drží se i nyní, podobně jako nad jinými. Nyní proto nemohou být osvobozeni od povinností, kterými si všichni navzájem pomáhají. Kdo z židovské obce nebude chtít platit nařizené platy, má prodat své grundy křesťanům a odebrat se pryč z města a panství.

(178) Baltazar ze Žerotína samozřejmě stanovil, že Židé nesmí využíváním svých práv způsobovat žádné příkoří křesťanům. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 58-58v.

zvýšení vrchnostenských příjmů pomocí židovských hospodářských aktivit i zvláštních židovských daní.¹⁷⁹

Ve čtyřicátých letech olivnilo oblast Přerovska švédské tažení.¹⁸⁰ Město Přerov muselo tentokrát čelit nebezpečí bez jakékoliv ochrany císařskou armádou, a tak Švédové bez větších obtíží dobyli Dolní město. Zdeněk Přepyský z Rychmburka údajně dokonce navrhoval přijmout švédskou „*salvu guardii*“. Během první poloviny čtyřicátých let se vojenská situace v Přerově několikrát otočila, nicméně konečná porážka Švédů přišla až s vojskem Ludvíka Raduita de Souches na jaře roku 1647.¹⁸¹

Rok 1647 znamenal dokončení reformy Baltazara ze Žerotína. V „*Pamětní knize města Přerova*“ je tato skutečnost reprezentována novou sadou přísah vrchnostenských a městských úředníků, cechovních privilegií. Byly vypsány nové císařské kontribuce. Vše se dělo pod záštitou katolické „jedinokfesnosti“, představované úctou k Panně Marii.¹⁸²

Přes všechny dramatické proměny se na přerovském panství v pobělohorské době zachovala žerotínská rodová kontinuita. Baltazar ze Žerotína, na počátku své kariéry dokonce pod patronací Karla staršího, se velmi rychle přizpůsobil novým poměrům, ačkoliv jeho politická a úřední kariéra nevystoupala do takových výšek, jako tomu bylo třeba u Jana Křtitele z Verdenberga nebo u Václava Eusebia z Lobkovic. Baltazar ze Žerotína do Přerova ani v plné míře nepřivedl barokní kulturu, přestože byl dvořanem hned několika olomouckých biskupů, známých budováním přepychových raně barokních dvorů. Město Přerov však pravidelně poškozovaly vojenské kampaně, a tak po celou první polovinu 17. století zůstávalo v podobě z předchozí žerotínské etapy.

(179) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 58v. „*Povinné peníze*“ měli Židé skládat před obcí aneb před úřadem přerovským. Platy měli odvádět vrchnosti nebo vrchnostenskému úředníku jako jejimu náměstku. Kdo by to neučinil, měl zaplatit pokutu. Řád byl vydán ve Valašském Meziříčí 14. 5. 1638.

(180) O švédských taženích na Moravě ve čtyřicátých letech 17. století GINDELY, A.: *Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in drei Abteilungen*. Prag 1882, s. 144-212; MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*. Praha 1992, s. 243-388; MATĚJEK, F.: *Švédové na Moravě za třicetileté války*. Acta Musei Moraviae. Scientiae sociales. 73, 1988, s. 127-161 a 75, 1990, s. 141-172.

(181) HOSÁK, L. - DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. II. Přerov 1971, s. 49-51.

(182) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Pamětní kniha Přerova, č. 259, fol. 47-48v. Šlo o „*Přisahu výběrcích desátečného obilí*“, „*Naučení slavného vyššího práva města Olomouce*“, „*Připis listu přiznávaciho strany contributie*“. Ve zmiňovaných přísahách úředníci přísahali Panně Marii, matce Boží a Všem svatým.

